Podziemia Rynku Głównego w Krakowie – od eksploracji do trasy turystycznej

Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.
Art. 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Wschodnia połowa Rynku Głównego z nową nawierzchnią, Sukiennicami, pomnikiem A. Mickiewicza i fontanną; fot. B. Woch, 21 października 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Rynek w odnowie

Pierwsze dziesięciolecie XXI wieku było okresem niezwykle ważnym dla odnowy przestrzeni architektoniczno-urbanistycznej Rynku Głównego w Krakowie i jednocześnie bardzo znaczącym dla poznania jego dziejów. Przeprowadzone w latach 2003–2010 w historycznym centrum miasta badania archeologiczne dostarczyły wielu przełomowych informacji dla odtworzenia średniowiecznej i nowożytnej historii tego miejsca. „Zejście" badaczy w podziemia, pod powierzchnię Rynku, otworzyło skarbiec wiedzy o przeszłości Krakowa. Jej część zinterpretowana przez naukowców, obok fragmentów odkrytej średniowiecznej zabudowy rynkowej, prezentowana jest od 24 września 2010 roku na wystawie *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego*, utworzonej pod płytą Rynku[1].

Proces powstawania podziemnego rezerwatu archeologiczno-architektonicznego trwał kilka lat i zaczął się od planów przebudowy zniszczonej płyty Rynku Głównego.

[1] Niniejszy artykuł powstał w październiku 2010 r.

Północno-zachodnia część płyty Rynku Głównego; fot. E. Firlet, 1991 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Wykonana według projektu prof. arch. Wiktora Zina w latach 1962–1964 nawierzchnia była w złym stanie[2]. O konieczności jej remontu mówiono już od końca lat 80. XX wieku. Kilka koncepcji modernizacji płyty Rynku powstało w latach 90. ubiegłego stulecia[3]. Zbliżała się 750. rocznica wystawienia aktu lokacji Krakowa na prawie magdeburskim 5 czerwca 1257 roku. Inwestycje w obszarze Rynku wpisywały się w program uczczenia tego wielkiego jubileuszu w roku 2007. Rynek – centrum układu lokacyjnego miasta – wymagał nowej aranżacji i oprawy, tym bardziej że w 2000 roku Kraków był Europejską Stolicą Kultury.

Inicjatorem modernizacji historycznego centrum Krakowa – Rynku Głównego oraz przylegających do niego ulic i placów – była Rada Dzielnicy I Stare Miasto trzeciej kadencji (1998–2002) z jej przewodniczącym Bogusławem Krzeczkowskim na czele[4]. Decyzję o przebudowie nawierzchni placu władze Krakowa podjęły w 2001 roku. W środkach masowego przekazu informowano o planach przebudowy najważniejszej „posadzki" miasta. Zorganizowano też ekspozycje mające na celu przybliżenie mieszkańcom Krakowa i turystom historii jednego z największych w Europie placów miejskich. W siedzibie Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, w Pałacu Krzysztofory, w 2002 roku została zorganizowana wystawa *Przemiany Rynku Głównego w Krakowie*[5]. Podobną ekspozycję przygotowano w tym samym roku w Urzędzie Miasta Krakowa przy placu Wszystkich Świętych 3–4. Pracownicy Muzeum Historycznego Miasta Krakowa na co dzień zapoznawali się z odnową zabytkowego centrum miasta. Zarządzana przez Muzeum Wieża Ratuszowa znajduje się w południowo-zachodniej

[2] Zin W.: *Kronika prac i problemów konserwatorskich Krakowa w latach 1959–1964*. „Rocznik Krakowski" 1965, t. 37, s. 154; Beiersdorf Z.: Krakowski Rynek Główny dzisiaj. W: *Kraków – dziedzictwo lokacji. Materiały sesji naukowej odbytej 21 kwietnia 2007 roku*. Kraków 2008, s. 94, 95. We wrześniu 2004 r. i sierpniu 2005 r. zdemontowano kamienną nawierzchnię z lat 60. XX w. (wykonaną z płyt dolomitu, sjenitu, granitu i marmuru) i usunięto tablicę upamiętniającą remont placu rynkowego w tym czasie.

[3] W 1993 r. Tomasz Szpytma opracował *Studialną koncepcję projektową kształtowania wnętrza Rynku Głównego w Krakowie*. Na VI Międzynarodowym Biennale Architektury w 1996 r. poświęconemu Rynkowi Głównemu przedstawiono kolejnych kilka koncepcji. W 1998 r. na zlecenie władz Krakowa firma konserwatorska Pracownie Konserwacji Zabytków Arkona sp. z o.o. przygotowała *Koncepcję modernizacji płyty Rynku Głównego w Krakowie*. Zob.: Beiersdorf Z.: Krakowski Rynek…, s. 95, 96.

[4] *Trzecia kadencja październik 1998 – październik 2002*. „Dzielnica Pierwsza. Pismo lokalne" 2010, nr 9–10, s. 4. Koordynatorem prac modernizacyjnych Rynku w latach 2002–2006 ze strony Dzielnicy I i pełnomocnikiem prezydenta był Bogusław Krzeczkowski. Funkcję miejskiego konserwatora zabytków pełniła w latach 2001–2005 Genowefa Zań-Ograbek, angażując się w remont nawierzchni Rynku, jego profesjonalne wykonanie i nawiązanie do elementów historycznej małej architektury placu.

[5] Komorowski W., Motak M. (współpraca): *Przemiany Rynku Głównego w Krakowie*. Kraków 2002. Folder wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa. Kuratorem i autorem scenariusza ekspozycji był Waldemar Komorowski. Wystawa była czynna od 8 września do 15 listopada 2002 r.

Rynek Główny w Krakowie przed wymianą nawierzchni; fot. P. Guzik, 2001 r.

Nieistniejąca fontanna na Rynku krakowskim (proj. W. Zina); fot. E. Firlet, 19 czerwca 2002 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Wymiana nawierzchni chodnika na linii A–B przy północnej pierzei Rynku, w głębi budynek narożny – Pałac Krzysztofory; fot. E. Firlet, 15 kwietnia 2002 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Nowa nawierzchnia chodnika przed pałacem Pod Baranami (Rynek Główny 27); fot. E. Firlet, 15 kwietnia 2002 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Część zachodnia Rynku Głównego w Krakowie, nawierzchnia w trakcie przebudowy. Bruk z kamieni wapiennych wykonany w latach 80. XIX w., użytkowany do lat 60. XX w. (przebudowa W. Zina); fot. E. Zaitz, 2004 r.

Część zachodnia Rynku Głównego w Krakowie w trakcie przebudowy nawierzchni. Widoczne mury renesansowego Ratusza (Spichlerza) i betonowa pokrywa poniemieckiego zbiornika przeciwpożarowego, w głębi Wieża Ratuszowa; fot. E. Zaitz, 2004 r.

Fundament pod zachodnim podcieniem Sukiennic (część północna) z czasów przebudowy T. Prylińskiego. Z lewej gotycki mur Syndykówki, podparty drewnianymi przyporami; fot. E. Zaitz, 2004 r.

części Rynku, Pałac Krzysztofory – przy Rynku Głównym 35, a w bezpośrednim sąsiedztwie Rynku, przy placu Mariackim 3, mieści się oddział Kamienica Hipolitów.

Przebudowa Rynku rozpoczęła się w marcu 2002 roku od remontu nawierzchni chodników i jezdni na jego obwodzie oraz umiejscowionych pod nimi elementów podziemnej infrastruktury technicznej – instalacji kanalizacyjnej, wodociągowej, energetycznej i gazowniczej[6]. Nawierzchnię asfaltową jezdni i chodników zastąpiono materiałem kamiennym. Ulice pokryto kostką granitową, chodniki – płytami i kostką kamienną (granit, bazalt, porfir) o różnych wymiarach i kolorystyce. Zlikwidowano krawężniki, a chodniki od jezdni oddzielono pasami kostki bazaltowej. Przy kamienicach wykonano pas wyrównujący z kostki granitowej. Elementy małej architektury obudowano drobną kostką kamienną[7]. Nadzór badawczy sprawowało Muzeum Archeologiczne w Krakowie.

W roku 2003 zapadły ostateczne uzgodnienia dotyczące modernizacji całego, bardzo zniszczonego placu. Prace budowlane poprzedziły sondażowe badania archeologiczne przeprowadzone przez zespół Emila Zaitza w 2003 roku, m.in. w rejonie rozebranych w XIX wieku budowli: Małej Wagi, Wielkiej Wagi oraz Kramów Bogatych we wschodniej części Rynku. Celem tych badań było wstępne rozpoznanie pozostałości architektury murowanej zalegającej pod płytą[8]. Odsłonięto wówczas na krótko fragmenty murów budowli gotyckich, przeanalizowano średniowieczne i nowożytne nawarstwienia kulturowe w tym rejonie.

Prace nad wymianą płyty Rynku podzielono na dwa etapy. Pierwszy objął jego część zachodnią i został zrealizowany w 2004 roku, drugi – część wschodnią, prace wykonano w latach 2005–2006. Przebudowa zachodniej połowy Rynku rozpoczęła się w sierpniu 2004 roku[9]. Prócz wkładu finansowego władz Krakowa środki na realizację tego przedsięwzię-

[6] Projekt modernizacji płyty Rynku Głównego wraz z infrastrukturą podziemną koncepcyjnie przygotowali w latach 2002–2004 profesorowie architekci: Aleksander Böhm, Andrzej Kadłuczka i Wiktor Zin. Autorem dokumentacji realizacyjnej był prof. Kadłuczka przy współpracy architektów: Dominika Przygodzkiego, Jacka Jaśko, Katarzyny Kowalskiej, Iwony Mróz z firmy Studio Architektoniczne Archecon Andrzej Kadłuczka. *Modernizacja płyty Rynku Głównego w Krakowie* [online]. Kraków [dostęp 12 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.archecon.pl/projekt.php-lang=pl&id=26.htm.

[7] Remont jezdni i chodników w Rynku Głównym w Krakowie [online]. Kraków [dostęp 16 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://rdmsrodmiescie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=17.

[8] Sprawozdanie z badań sondażowych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2003 roku. W: *VI Konferencja Naukowo-Techniczna „Inżynieryjne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych REW–INŻ. 2004". Kraków, 24–26 listopada 2004 r. Materiały konferencyjne.* T. 1. Kraków 2004, s. 263–296.

[9] Wykonawcą prac była krakowska firma Inter-Bud sp. z o.o. Oprócz położenia nowej nawierzchni (na wymienionej do głębokości 1 m podbudowie) wymieniono również infrastrukturę podziemną – instalacje energetyczne, telekomunikacyjne. W podziemnym poniemieckim zbiorniku na wodę z 1944 r. (przy Wieży Ratuszowej) zbudowano nową stację transformatorową. Zakończona w grudniu 2004 r. przebudowa zachodniej części płyty Rynku Głównego zdobyła główną nagrodę w kon-

Rynek Główny, część zachodnia. Relikty kramów drewnianych z początku XIV w. U dołu, z lewej strony, narożnik wschodniego kramu posadowiony na dębowej belce. Po prawej profil nawarstwień usytuowany w miejscu wschodniej ściany kramu zachodniego. Miedzuch między kramami drewnianymi z rynsztokiem wykonanym z desek; fot. E. Zaitz, 2004 r.

cia przekazali: Wojewoda Małopolski, Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Cieplnej, Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji, Zakład Energetyczny Enion oraz sponsorzy[10]. Nową nawierzchnię zachodniej części Rynku wypełniła szara granitowa kostka oraz płyty ciemnego sjenitu i czerwonego granitu, tworzące wzór w formie kwadratów. Zaznaczono symbolicznie kostką z ciemnoszarego sjenitu miejsce, gdzie stał niegdyś Ratusz[11]. Wykonawca inwestycji odnowił też obiekty małej architektury związane historycznie z tą częścią placu, a zdemontowane na czas jej remontu, w tym tablicę upamiętniającą przysięgę powstańczą Tadeusza Kościuszki 24 marca 1794 roku na Rynku krakowskim[12]. Dopiero w maju 2007 roku w płycie Rynku umieszczono ponownie, po wyczyszczeniu i konserwacji, tablicę poświęconą hołdowi pruskiemu w 1525 roku, zmieniając nieco jej wcześniejsze położenie[13]. Odnowiono studzienkę im. Walentego Badylaka z tablicą pamiątkową[14]; wykonano nowy hydrant żeliwny, stylizowany na przełom XIX i XX wieku, i otoczono go brukiem ze stosownym napisem. Pojawił się też nowy element – w listopadzie 2004 roku, naprzeciwko wylotu ulicy Szewskiej, wmurowano w nawierzchnię tablicę upamiętniającą wejście Polski do Unii Europejskiej 1 maja 2004 roku[15].

W 2006 roku na elewacji Wieży Ratuszowej umieszczono tablicę z napisem: DAŁEŚ NAM WIARĘ I NADZIEJĘ / DAŁEŚ SOLIDARNOŚĆ I WOLNOŚĆ /

kursie Polskiego Związku Inżynierów i Techników Budownictwa „Budowa Roku 2004".

[10] Orski M.: *Remont nawierzchni Rynku Głównego*. „Dzielnica Pierwsza. Pismo lokalne" 2004, nr 7, s. 1.

[11] Podobnie oznaczono też w nawierzchni Rynku miejsce gdzie stał budynek Wielkiej Wagi. MM [Małgorzata Mrowiec]: *Ratusz na ciemno. Brakuje na robinie*. „Dziennik Polski" 2004, nr 258, z 3 listopada, Kronika Krakowska, s. III. W 2002 r. Komisja Konserwatorska na czele z miejskim konserwatorem zabytków w Krakowie Genowefą Zań-Ograbek dokonała wyboru rodzaju materiału użytego do wyłożenia nawierzchni Rynku, przychylając się do opinii prof. Janusza Bogdanowskiego i prof. Tadeusza Chrzanowskiego.

[12] Zmieniono nieco położenie płyty, ponieważ w dotychczasowym miejscu tablicy stał do 1820 r. Ratusz. Zob.: Rederowa D.: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1809). Część I. Zagadnienia urbanistyczne*. „Rocznik Krakowski" 1958, t. 34, s. 96. Płytę Kościuszki po renowacji umieszczono w listopadzie 2004 r. w nawierzchni Rynku i otoczono opaską z dolomitu (wykorzystano kamień z poprzedniej nawierzchni) oraz płytami z różowego granitu. Ustawiono też przy niej ponownie cztery kamienne pachołki.

[13] Radłowska R.: *Tablica upamiętniająca Hołd Pruski. Wreszcie wróciła na Rynek Główny*. „Gazeta Wyborcza. Kraków" (lokalny dodatek „Gazety Wyborczej") 2007, nr 114, z 17 maja, s. 2.

[14] Nowa aranżacja studzienki (hydrantu) miała na celu wyeksponowanie faktu tragicznej śmierci Walentego Badylaka, byłego żołnierza Armii Krajowej. W tym miejscu 21 marca 1980 r. dokonał on samospalenia w proteście przeciwko przemilczaniu przez władze zbrodni katyńskiej, demoralizacji młodzieży i zniszczeniu rzemiosła.

[15] MM: *Rynek z instrukcją obsługi. Dziś sadzenie*. „Dziennik Polski" 2004, nr 280, z 30 listopada, Kronika Krakowska, s. III.

Zachodnia część Rynku Głównego, widok w kierunku północnym; fot. B. Woch, 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

BŁOGOSŁAW OJCZE KAŻDEGO DNIA / UKOCHANEMU MIASTU / I NASZEJ OJCZYŹNIE / UMIŁOWANEMU OJCU ŚWIĘTEMU / JANOWI PAWŁOWI II / WIELKIEMU POLAKOWI / 11 LISTOPADA 2006 ROKU WDZIĘCZNI KRAKOWIANIE. W krzyżu Sukiennic 3 czerwca 2007 roku odsłonięto odlaną w brązie płytę z okazji 750. rocznicy lokacji Krakowa[16]. 4 września 2010 roku wmurowano w płytę Rynku replikę historycznej tablicy z napisem: NIE ODDAMY SIERPNIA / SOLIDARNOŚĆ MAŁOPOLSKA W DRUGĄ ROCZNICĘ POROZUMIEŃ GDAŃSKICH / KRAKÓW SIERPIEŃ 1982. TABLICA PRZYWRÓCONA STARANIEM MAŁOPOLSKIEJ SOLIDARNOŚCI W TRZYDZIESTĄ ROCZNICĘ POLSKIEGO SIERPNIA[17]. Wymienione obiekty małej architektury, umieszczone w centrum przestrzeni publicznej miasta, są „znakami pamięci", nośnikami wiedzy o ważnych wydarzeniach w historii Polski.

Jednocześnie z pracami budowlanymi w zachodniej części Rynku, prowadzone były od sierpnia do października 2004 roku archeologiczne nadzory i planowe wykopaliska pod kierunkiem Emila Zaitza z Muzeum Archeologicznego, przy współpracy Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego na czele z dr. Dariuszem Niemcem, a także archeologów z Uniwersytetu Rzeszowskiego. W poszerzonym wykopie technologicznym, biegnącym wzdłuż zachodniej ściany Sukiennic, przeprowadzono systematyczne badania archeologiczne. Rozpoznano relikty drewnianych kramów handlowych z końca XIII lub początku XIV wieku[18]. Natomiast w części południowo-zachodniej placu odsłonięto korony murów kilku nieistniejących budowli: gotyckiego oraz renesansowego Ratusza i kabatów, neogotyckiego odwachu, renesansowych kramów szewskich, a także fundamenty kolumnady zbudowanej przy Sukiennicach przez architekta Tomasza Prylińskiego w latach 1875–1879. Odkryto relikty dostawionych do Sukiennic w drugiej połowie XIV wieku gotyckich kamieniczek Syndykówki i Postrzygalni oraz renesansową studnię i XVIII-wieczną piwniczkę. Pojawiły się w wykopach fragmenty bruków i utwardzonych

[16] Na tablicy zaprojektowanej przez prof. Czesława Dźwigaja umieszczono wizerunki średniowiecznych przyrządów miernicych i słowa: „1257 MIASTO KRAKÓW ZOSTAJE PODDANE PRAWU NIEMIECKIEMU / A POŁOŻENIE RYNKU, DOMÓW I DWORZYSZCZ ZMIENIONE". Cytat pochodzi z *Rocznika kapituły krakowskiej*, za: Kozioł M.: *Jubileuszowy kopiec wspomnień. Kraków 2007*. Kraków 2008, s. 104.

[17] To wydarzenie upamiętnia brawurową akcję wmurowania w nawierzchnię Rynku 31 sierpnia 1982 r., w okresie stanu wojennego, tablicy poświęconej drugiej rocznicy porozumień gdańskich. Kilka godzin później tablicę usunęła Służba Bezpieczeństwa. Zob.: Gliksman A.: *Nie oddamy Sierpnia. Akcja pod Ratuszem*. Kraków 2010, s. 9–17, 20. Pod hasłem „Nie oddamy ideałów Sierpnia" 4 września 2010 r. zorganizowano Dzień Solidarności w Krakowie, będący centralnym punktem małopolskich obchodów 30. rocznicy powstania Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność".

[18] W Pracowni Modelarskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa wykonano w 2009 r. ich makietę.

Wieża Ratuszowa i Sukiennice, widok od południowego zachodu; fot. B. Woch, 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Pierzeja północna Rynku Głównego, kamienice nr 44, 45, 46, 47; fot. B. Woch, 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

nawierzchni Rynku[19]. Wydobyto liczną grupę zabytków archeologicznych z okresu średniowiecza. Podsumowaniem prac archeologicznych w zachodniej części Rynku stała się wystawa, przygotowana przez Muzeum Archeologiczne w Krakowie, zatytułowana *Badania archeologiczne na Rynku Głównym w Krakowie w 2004 r.*, czynna w pierwszym kwartale 2005 roku[20].

Kompleksowa odnowa Rynku w latach 2000–2010 objęła nie tylko jego nawierzchnię i obiekty małej architektury, ale też historyczne budowle stojące na placu: Sukiennice, kościół św. Wojciecha, Wieżę Ratuszową oraz kilka kamienic i budowli przyrynkowych, w tym m.in. Pałac Krzysztofory[21]. Prowadzono też prace w kościele Mariackim, miejskiej farze, będącej świadkiem wielu wydarzeń dziejących się na krakowskim forum[22].

Główna siedziba Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – Pałac Krzysztofory – od 2005 roku jest kompleksowo remontowany i przystosowywany do pełnienia funkcji nowoczesnej instytucji muzealnej, kulturalnego centrum Krakowa. Jednym z pierwszych efektów prowadzonej wielkiej modernizacji obiektu i odnowy konserwatorskiej było udostępnienie w 2007 roku na cele wystawiennicze wyremontowanych piwnic, a dwa lata później XIV-wiecznego przedproża[23]. Uroczyście udostępnione dla zwiedzających

[19] Zaitz E.: *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych w Krakowie w 2004 r. przy przebudowie nawierzchni płyty Rynku Głównego po zachodniej stronie Sukiennic*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 79–142.

[20] Idem: *Badania archeologiczne na Rynku Głównym w Krakowie w 2004 r.* Kraków 2004. Wystawa przygotowana według scenariusza Emila Zaitza, była też prezentowana w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie (24 lutego – 5 maja 2006 r.), w Poznaniu (15 maja – 11 czerwca 2006 r.) i w Muzeum Zagłębia w Będzinie (12 października 2007 r. – 8 stycznia 2008 r.).

[21] W latach 2000–2010 prowadzono nadzory archeologiczne i architektoniczne w budowlach przyrynkowych, np. na posesjach nr 6, 30, 35, 36, 37, 46. Przyniosły one m.in. cenne odkrycia dotyczące najstarszej murowanej zabudowy przyrynkowej z drugiej połowy XIII i XIV w.

[22] W kościele Mariackim m.in. wymieniono dach nad nawą główną i bocznymi (2003–2006), odnowiono wnętrze i wyposażenie skarbca (2004–2005), przeprowadzono remonty konserwatorskie w zakrystii, w kaplicy Matki Bożej Loretańskiej, św. Jana, św. Antoniego, św. Łazarza (2004–2006) i Matki Boskiej Częstochowskiej (2010 r.) oraz remont posadzki kościoła (2007–2009). Zob.: WT [Wanda Trojan]: *Wilgoć w kaplicach. Drewnojady w skarbcu*. „Dziennik Polski" 2004, nr 180, z 3 sierpnia, s. I; KK [Krzysztof Kawa]: *W pełnej krasie. Zakrystia kościoła Mariackiego*. „Dziennik Polski" 2005, nr 299, z 23 grudnia, Kronika Krakowska, s. I; WT: *Wilgotny narożnik. Prace w kościele Mariackim*. „Dziennik Polski" 2006, nr 173, z 26 lipca, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *W kościele Mariackim. Zniszczona posadzka*. „Dziennik Polski" 2008, nr 147, z 25 czerwca, Kronika Krakowska, s. 2. W 2010 r. kontynuowano prace renowacyjne krypt w bazylice Mariackiej.

[23] Cechosz S., Holzer Ł.: *Średniowieczne przedproże przed pałacem „Pod Krzysztofory" – najnowsze odkrycia*. „Krzystofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2007, z. 25, s. 7–24.

Rynek Główny w Krakowie, widok od południowego-zachodu. Przy Wieży Ratuszowej widoczny w nawierzchni zarys Ratusza (ciemna kostka); fot. B. Woch, 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

30 września 2009 roku gotyckie przedproże jest pionierską ekspozycją na terenie Krakowa i jedyną tego typu budowlą w mieście odnowioną i pokazywaną publiczności[24]. W jednym z pomieszczeń piwnicznych Krzysztoforów ułożono XIV-wieczny bruk wapienny, pozyskany z wykopalisk na Rynku Głównym, i wyeksponowano przekrój warstw, które narosły od XIII wieku przy pierzei zachodniej placu[25].

W program wielkiej odnowy Rynku na progu trzeciego tysiąclecia wpisują się też prace przy Wieży Ratuszowej. W latach 2008–2009 przeprowadzono konserwację wnętrza pierwszego piętra budowli[26]. Jesienią 2010 roku trwały prace konserwatorskie wnętrza w poziomie parteru[27]. W sierpniu 2010 roku przy wejściu do Wieży ustawiono, na postumencie z czarnego granitu, model Ratusza krakowskiego wykonany z brązu, według stanu z końca XVIII wieku. Jest to jedna z pierwszych dotykowych „rzeźb" historycznych budowli miasta, realizowanych w ramach projektu *Droga Królewska dla niepełnosprawnego turysty*[28].

W latach 2004–2010 prowadzono prace remontowo-konserwatorskie otoczenia kościoła św. Wojciecha i samej budowli[29]. W ramach kontynuowania przebudowy płyty Rynku wymieniono nawierzchnię przy świątyni (listopad

[24] Zań-Ograbek G.: *Kronika konserwatorska. Pałac Pod Krzysztofory*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2009, z. 27, s. 328; WT: *Remont w Krzysztoforach. Odsłanianie przedproży*. „Dziennik Polski" 2006, nr 229, z 30 września, Kronika Krakowska, s. IV; eadem: *Muzeum przygotowuje podziemną atrakcję – oglądanie przedproży*. „Dziennik Polski" 2009, nr 49, z 27 lutego, Kronika Krakowska, s. B3; eadem: *Krzysztofory. Przedproża gotowe do pokazania*. „Dziennik Polski" 2009, nr 246, z 20 października, Kronika Krakowska, s. B3.

[25] Eadem: *Remont w Krzysztoforach*…

[26] Eadem: *Wieża Ratuszowa do remontu*. „Dziennik Polski" 2008, nr 27, z 1 lutego, Kronika Krakowska, s. 1; eadem: *Wieża w planie. Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa dysponuje w tym roku kwotą 44,8 mln zł*. „Dziennik Polski" 2008, nr 43, z 20 lutego, Kronika Krakowska, s. 2.

[27] W celu sprawdzenia zagrożeń konstrukcyjnych została wykonana analiza statyczna struktury murów Wieży. *Kontynuacja konserwacji wnętrza w poziomie parteru w obiekcie Wieża Ratuszowa w Krakowie*… [online]. Kraków [dostęp 16 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://przetargi.mhk.pl/przetarg_nieograniczony/wpis/37. Kompleksowa odnowa Wieży będzie kontynuowana w kolejnych latach.

[28] J.ŚW. [Janusz Święs]: *Makiety na Drodze Królewskiej*. „Dziennik Polski" 2010, nr 187, z 12 sierpnia, Kronika Krakowska, s. B1, B5. Projekt realizuje Gmina Miejska Kraków w ramach Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007–2013 (Działanie: 3.1 Rozwój infrastruktury turystycznej, Schemat C: Rozwój produktów i oferty turystycznej regionu) [online]. Kraków [dostęp 5 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.bip.krakow.pl/?dok_id=26253.

[29] Prace prowadził m.in. Inter-Bud sp. z o.o., wykonawca przebudowy zachodniej części płyty Rynku. MM: *Francuz z Inter-Budem. Wysezonowany pod św. Wojciecha*. „Dziennik Polski" 2004, nr 223, z 22 września, Kronika Krakowska, s. III. Autorami koncepcji rewaloryzacji rezerwatu w kościele św. Wojciecha są architekci: Andrzej Kadłuczka i Wiktor Zin. KK: *Prace przy kościele św. Wojciecha. Na powierzchni i w podziemiu*. „Dziennik Polski" 2005, nr 232, z 4 października, Kronika Krakowska, s. II. W 2010 r. wyremontowano w kościele św. Wojciecha kaplicę biskupa Wincentego Kadłubka z 1781 r., m.in. odnawiając ścienne polichromie. MM: *Wincenty Kadłubek w medalionach*. „Dziennik Polski" 2010, nr 145, z 24 czerwca, Kronika Krakowska, s. B4.

Wschodnia część Rynku Głównego z pomnikiem Adama Mickiewicza i kościołem św. Wojciecha; fot. B. Woch, 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

2004 roku – styczeń 2005 roku), układając na nowo bruk kamienny z użyciem zabytkowej kostki wapiennej (wydobytej z innych miejsc na Rynku) oraz wapienia tureckiego[30]. Wykonano izolację, chroniąc go od przecieków wody, która zalewała wystawę w podziemiach kościoła. Nad fragmentem romańskiego, XII-wiecznego muru, od strony północnej zamontowano szklaną płytę, przez którą widoczne jest jego lico. Powstała nowa iluminacja świetlna bryły kościoła i ustawiono zdemontowane niegdyś kamienne pachołki. Przeprowadzono konserwację romańskich murów budowli, odnowiono wnętrze podziemnego rezerwatu archeologicznego, dostępnego do zwiedzania od 1967 roku[31]. W 2007 roku otwarto w podziemiach kościoła na nowo zaaranżowaną wystawę *Dzieje Rynku Głównego w Krakowie i kościoła św. Wojciecha*, wiążąc to wydarzenie z 1010. rocznicą śmierci biskupa praskiego Wojciecha Sławnikowica (ok. 956–997). Do września 2010 roku była to jedyna stała ekspozycja prezentująca dzieje Rynku krakowskiego.

Po zakończeniu w grudniu 2004 roku przebudowy nawierzchni zachodniej części placu, przystąpiono do przygotowania remontu wschodniej połowy Rynku. Prace nad wymianą płyty rozpoczęto we wrześniu 2005 roku[32]. Za-

[30] W październiku 2004 r. usunięto kamienną ławkę (według projektu Wiktora Zina), przymurowaną do romańskiego muru kościoła św. Wojciecha od czasów przebudowy Rynku w latach 60. XX w. W miejscu tym, od strony pomnika Mickiewicza, powstało przeszklenie pozwalające obejrzeć mur romański. MM: *Ława mocno przyklejona. Kończone betonowanie.* „Dziennik Polski" 2004, nr 246, z 19 października, Kronika Krakowska, s. III.

[31] Zin W.: *Kronika prac i problemów konserwatorskich Krakowa za rok 1965*. „Rocznik Krakowski" 1966, t. 38, s. 123, 124. Opis ekspozycji otwartej w 1967 r. zob.: Lenkiewicz T.: *Najmniejszy rezerwat archeologiczny. Wystawa „Dzieje Rynku krakowskiego"*. „Z Otchłani Wieków" 1968, t. 34, z. 1, s. 59, 60.

[32] Inwestorem był Zarząd Dróg i Komunikacji w Krakowie (ZDiK), od 1 lipca 2006 r. pod nazwą Krakowski Zarząd Dróg (zgodnie z uchwałą Rady Miasta Krakowa z 21 czerwca 2006 r.), następnie przekształcony od 1 września 2007 r. w Zarząd Dróg i Transportu w Krakowie (dalej ZDiT, uchwała z 13 czerwca 2007 r.). Jednostka została zlikwidowana 30 września 2008 r., a jej obowiązki przejął Zarząd Infrastruktury Komunalnej i Transportu w Krakowie (ZIKiT), powołany 1 października 2008 r., w miejsce Krakowskiego Zarządu Komunalnego (uchwała z 9 lipca 2008 r.) [online]. Kraków [dostęp 11 lipca 2010]. Dostępny w internecie: http://www.bip.krakow.pl. W ogłoszonym przez ZDiK w 2005 r. przetargu przedmiot zamówienia opisano następująco: „wykonanie robót remontowych płyty Rynku Głównego wraz z budową podziemnych kubatur od strony północnej i południowej Sukiennic, przebudowa infrastruktury technicznej" [online]. Kraków [dostęp 21 lipca 2010]. Dostępny w internecie: http://www.przetargi.egospodarka.pl/50486_remont-plyty-Rynku-Glownego-w-Krakowie_2005_2.html. Wykonawcą była firma Inter-Bud sp. z o.o., która remontowała również zachodnią część Rynku. Nitek M.: *Wykonawca nawierzchni po zachodniej stronie Rynku wygrał przetarg na modernizację drugiej połowy placu. Remont po ingresie*. „Gazeta Krakowska" 2005, nr 195, z 23 sierpnia, s. 8; J.ŚW.: *Rynek za prawie 17 mln. Konkurencyjna oferta była droższa o ponad dwa miliony. Prace mają ruszyć na początku września*. „Dziennik Polski" 2005, nr 198, z 25 sierpnia, Kronika Krakowska, s. I.

Kościół Mariacki przy Rynku Głównym, fot. B. Woch; 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

kończono je niemal całkowicie w lipcu 2006 roku[33]. Wtedy też wokół pomnika Adama Mickiewicza ustawiono cztery ozdobne latarnie, wykonane na wzór tych, które stały tutaj do czasu zburzenia go przez Niemców w 1940 roku[34]. Wokół pomnika powstała (listopad 2005 roku – maj 2006 roku) kamienna rozeta, wzorowana na pierwotnej z końca XIX wieku[35]. Podobnie jak po zachodniej stronie Rynku, nawierzchnię ułożono ze strzegomskiej granitowej kostki brukowej, kostki sjenitowej, płyt porfirowych w kolorach popielatym i czarnym oraz czerwonego granitu włoskiego. W otoczeniu kościoła św. Wojciecha użyto kostki wapiennej. W 2006 roku zakończono trwające od 2002 roku prace nad położeniem nowej „posadzki" Rynku, łącznie z obiegającymi go chodnikami i jezdnią[36]. W północno-wschodniej części Rynku powstała fontanna o kształcie piramidy, która zastąpiła wodotrysk z 1964 roku, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

W latach 2008–2010 przeprowadzono kompleksowy remont gmachu Sukiennic[37]. 11 lipca 2010 roku otwarto uroczyście parter budowli – odnowioną halę kupiecką[38]. W sierpniu tego samego roku dobiegł końca remont konserwatorski elewacji gmachu. We wrześniu 2010 roku umieszczono na północnej ścianie Sukiennic tablicę informującą o kompleksowej odnowie i konserwacji budowli oraz udostępnieniu podziemi Rynku do zwiedzania. Zakończył się też projekt *Nowe Sukiennice* w oddziale Muzeum Narodowego w Krakowie – Galerii Sztuki Polskiej XIX wieku, zajmującej piętro budowli[39]. 24 lipca 2010 roku podpisano Akt Odnowienia Muzeum Narodowego w Sukiennicach, a 3 września uroczyście otwarto zmodernizowaną Galerię dla zwiedzających. 16 września osadzono na Sukiennicach odnowioną kulę z 1879 roku, z czasów przebudowy gmachu przez Tomasza Prylińskiego, w której umieszczono trzy miedziane tuleje z dokumentami dla potomnych[40].

Odnowa bloku śródrynkowego staromiejskiego centrum Krakowa dobiega końca. Dopełnił ją otwarty rezerwat archeologiczno-architektoniczny *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego*, wzbogacający turystyczną przestrzeń miasta.

Powstanie trasy turystycznej

W lipcu 2004 roku prof. Jacek Majchrowski, prezydent Krakowa, poinformował Michała Niezabitowskiego, dyrektora Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, o planowanym rozpoczęciu remontu nawierzchni Rynku Głównego oraz o przygotowywanym projekcie zagospodarowania podziemi Sukiennic i pozyskaniu pod tym obiektem dodatkowej powierzchni użytkowej. W odpowiednim piśmie zaznaczono, że „Gmina Miejska Kraków planuje – stosownie

[33] Przez dwa lata, od lipca 2006 r. do czerwca 2008 r., prace budowlane we wschodniej części Rynku były wstrzymane. Nieporozumienia i kontrowersje można określić nazwą „sprawa płotów na Rynku", o czym pisała szeroko krakowska prasa. MM: *Wstrzymane roboty na Rynku.* „Dziennik Polski" 2006, nr 173, z 26 lipca, Kronika Krakowska, s. I, III; eadem: *Uwolniony Rynek. Płoty zostały zdjęte.* „Dziennik Polski" 2008, nr 142, z 19 czerwca, Kronika Krakowska, s. 3.

[34] Kandelabry-latarnie wykonała krakowska firma Metalodlew SA. G: *Więcej światła wokół wieszcza.* „Dziennik Polski" 2006, nr 163, z 14 lipca, Kronika Krakowska, s. III.

[35] Wzór rozety ułożono z kostek czerwonego porfiru (z odzysku z ul. Pawiej) i jasnego granitu strzegomskiego. PSZ [Paulina Szymczewska]: *Z solidną wylewką.* „Dziennik Polski" 2005, nr 290, z 13 grudnia, Kronika Krakowska, s. III.

[36] Przy chodnikach obiegających Rynek ustawiono nowe latarnie, na płycie placu granitowe ławki; zadbano też o drzewostan. Z końcem 2004 r. posadzono w obrębie zachodniej części płyty Rynku 10 robinii akacjowych kulistych, w latach 2006–2008 w miejsce wyciętych starych akacji – 31 nowych robinii akacjowych odmiany Bessoniana, sprowadzonych ze szkółki w Norymberdze. Ostatnie 14 sztuk drzew zasadzono w listopadzie 2008 r. MM: *Ostatnie szlify na płycie. Czas na poprawki.* „Dziennik Polski" 2004, nr 281, z 1 grudnia, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Posadzą, gdy pogoda się poprawi. Drzewa na Rynku będą miały gwarancję*. „Dziennik Polski" 2007, nr 277, z 27 listopada, Kronika Krakowska, s. 2; eadem: *Kończy się wymiana akacji wokół Rynku Głównego*. „Dziennik Polski" 2008, nr 271, z 20 listopada, Kronika Krakowska, s. B3.

[37] Autorem projektu architektonicznego był zespół kierowany przez prof. arch. Andrzeja Kadłuczkę. Ostatnim akcentem zakończonych prac było wykonanie iluminacji Sukiennic. Zewnętrzne nocne oświetlenie zabytkowego budynku rozbłysło ponownie 31sierpnia 2010 r.

[38] W styczniu 2010 r. ukończono remont w północnej części hali Sukiennic (od krzyża w kierunku ul. św. Jana). PSZ: *Sukiennice placem budowy*. „Dziennik Polski" 2009, nr 182, z 5 sierpnia, Kronika Krakowska, s. B2; MM: *W Sukiennicach kramy na pilota*. „Dziennik Polski" 2010, nr 17, z 21 stycznia, Kronika Krakowska, s. B2. Wykonano nowe kanały technologiczne z odpowiednimi instalacjami, uzupełniono tynki, odmalowano ściany, przeprowadzono konserwację herbów, wymieniono posadzki w hali i w podcieniach, wykonano otwór łączący parter z poziomem piwnic celem zamontowania windy w północno-wschodnim narożniku Sukiennic, co umożliwiło skomunikowanie parteru Sukiennic z nowo powstającą podziemną ekspozycją, przeprowadzono remont konserwatorski kupieckich kramów oraz lamp w hali i podcieniach [online]. Kraków [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.zbk.krakow.pl/aktualnosci.html.

[39] Projekt *Nowe Sukiennice* objął kompleksowy remont i modernizację Galerii Sztuki Polskiej XIX w. Oprócz prac budowlano-konserwatorskich wykonano nową aranżację ekspozycji, przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii multimedialnych [online]. Kraków [dostęp 12 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.muzeum.krakow.pl/Sukiennice.56.0.html. Prace w Sukiennicach, w części należącej do Muzeum Narodowego, prowadziła firma Integer SA z Wrocławia. MM: *W 2010 roku Sukiennice powinny się nam pokazać odnowione. Wrocławski wykonawca dla galerii*. „Dziennik Polski" 2008, nr 20, z 24 stycznia, Kronika Krakowska, s. 3; zob. też: WT: *Prace w Sukiennicach. Maszkarony w konserwacji*. „Dziennik Polski" 2008, nr 197, z 23 sierpnia, Kronika Krakowska, s. 2.

[40] Gazur Ł.: *Sukiennice pożegnały muzealnego kapcia*. „Dziennik Polski" 2010, nr 207, z 4 września, s. A11; WAK [Wacław Krupiński]: *Kula dla potomnych*. „Dziennik Polski" 2010, nr 218, z 17 września, s. A6.

Odnowiona północna część hali Sukiennic. U dołu płyta brązowa upamiętniająca 750. rocznicę lokacji Krakowa na prawie magdeburskim, odsłonięta 3 czerwca 2007 r.; fot. B. Woch, 21 października 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Podcienia po stronie zachodniej Sukiennic, z prawej przejście przez krzyż. Plansze części wystawy Rynek krakowski. Przemiany architektoniczno-urbanistyczne Krakowa; *fot. B. Woch, 21 października 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*

Wschodnia część Rynku Głównego w Krakowie, rozbiórka poniemieckiego zbiornika przeciwpożarowego, z prawej, w głębi, demontaż fontanny W. Zina; fot. P. Guzik, październik 2005 r.

do przeprowadzonych rozmów – przekazać uzyskaną przestrzeń w użytkowanie Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa z przeznaczeniem na działalność statutową"[41]. Była to zapowiedź utworzenia w przyszłości nowego oddziału Muzeum Historycznego w podziemiach Rynku.

Od 2004 roku pojawiały się w lokalnej prasie informacje o możliwości powstania pod Sukiennicami rezerwatu archeologicznego, który byłby częścią Muzeum Historycznego Miasta Krakowa[42]. Natomiast w planowanych do odsłonięcia przez archeologów Kramach Bogatych rozważano możliwość umieszczenia galerii handlowej. Przeciwko planom utworzenia tego typu przestrzeni pod Rynkiem protestowało wiele organizacji, instytucji i środowisk opiniotwórczych Krakowa, wśród nich m.in. Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa, krakowski oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków, Rada Naukowa Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, przedstawiciele Obywatelskiego Komitetu Ratowania Krakowa, konserwatorzy zrzeszeni w Sekcji Konserwacji Dzieł Sztuki Związku Polskich Artystów Plastyków, Komisja Konserwatorska ds. Archeologii powołana przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Zarząd małopolskiego oddziału Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków oraz przedstawiciele znaczących instytucji archeologicznych w mieście – z Polskiej Akademii Nauk, Polskiej Akademii Umiejętności, Muzeum Archeologicznego, Zamku Królewskiego na Wawelu[43]. Zamierzenia te nie zostały zrealizowane.

Równocześnie z pracami przy przebudowie wschodniej części nawierzchni Rynku rozpoczęły się w sierpniu 2005 roku badania archeologiczne[44]. Do listopada 2007 roku

[41] Pismo z 14 lipca 2004 r. w archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

[42] MM: *Koncepcje dla podziemi. Ekspozycja pod Sukiennicami.* „Dziennik Polski" 2004, nr 155, z 5 lipca, Kronika Krakowska, s. I.

[43] W lokalnej prasie ukazało się szereg artykułów na ten temat, np. Chylaszek-Jarosz M.: *Burza nad Rynkiem. Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa stawia warunki*. „Gazeta Krakowska" 2005, nr 33, z 9 lutego, s. 8; WT: *Eksperci zbadają kramy*. „Dziennik Polski" 2005, nr 65, z 18 marca, Kronika Krakowska, s. III; Krasnowolski B.: *Średniowiecze bez supermarketu*. „Gazeta Wyborcza. Kraków" (lokalny dodatek „Gazety Wyborczej") 2005, nr 47, z 25 lutego, s. 8, 9; WT: *Nie nadzory, ale badania*. „Dziennik Polski" 2005, nr 51, z 2 marca, Kronika Krakowska, s. 2; MM: *Rynek ciągle bez decyzji*. „Dziennik Polski" 2005, nr 87, z 14 kwietnia, Kronika Krakowska, s. I; eadem: *Nie dla podpiwniczenia*. „Dziennik Polski" 2005, nr 93, z 21 kwietnia, Kronika Krakowska, s. III; FREN: *Konserwatorzy protestują*. „Gazeta Krakowska" 2005, nr 191, z 18 sierpnia, s. 9; J.ŚW.: *Rozwaga na Rynku. Zbadać, zakopać*. „Dziennik Polski" 2005, nr 196, z 23 sierpnia, Kronika Krakowska, s. III.

[44] Prowadzeniem badań archeologicznych było zainteresowane też Muzeum Archeologiczne w Krakowie, do czego nie doszło; zob.: Rydzewski J.: *Badania wykopaliskowe we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie. Dlaczego nie kopiemy?*. „Materiały Archeologiczne" 2006, t. 36, s. 279–281.

Wschodnia część Rynku Głównego w Krakowie w trakcie badań archeologicznych. U góry, przy narożniku Sukiennic, odsłonięte mury Wielkiej Wagi. W pobliżu pomnika A. Mickiewicza, z lewej, widoczne mury Małej Wagi. Wzdłuż Sukiennic wschodni rząd piwnic Kramów Bogatych i część zachodniego rzędu. Przy kościele św. Wojciecha położona nowa nawierzchnia; fot. P. Guzik, październik 2005 r.

prowadziła je Pracownia Archeologiczno-Architektoniczna Niegoda z Wrocławia. Od grudnia 2007 roku do lipca 2010 roku przejęła je firma Konsus Pracownia Dokumentacyjno-Badawcza Sławomir Dryja z Zabierzowa. Przez cały ten czas badaniami kierował dr Cezary Buśko[45].

Przed podjęciem wykopalisk zostały wykonane badania georadarowe i elektrooporowe, które określiły szczegółowo lokalizację ukrytych pod ziemią murowanych obiektów[46]. Archeolodzy utworzyli dwa wielkie wykopy, jeden przy południowej ścianie Sukiennic, naprzeciwko ulicy Brackiej, drugi (znacznie większy) po północnej stronie budowli, naprzeciwko wylotu ulicy św. Jana. Trzeci wielki teren badawczy powstał w momencie, gdy rozebrano przeciwpożarowy zbiornik na wodę, zbudowany przez Niemców w 1944 roku, w północno-wschodniej części Rynku, naprzeciwko kościoła Mariackiego. Obszar ten całkowicie wyeksplorowano w latach 2005–2006, w trakcie odsłaniania XI-wiecznych pochówków rozległego wczenośredniowiecznego cmentarza.

Prace badawcze rozpoczęto od strony ulicy Brackiej. Po zdjęciu nawierzchni i podbudowy płyty Rynku już w sierpniu 2005 roku ukazały się mury Wielkiej Wagi. We wrześniu dotarto do murów Kramów Bogatych i Małej Wagi[47]. W grudniu 2005 roku odsłonięto pierwsze fragmenty budynków handlowych z drugiej połowy XIII wieku. W wykopie od strony ulicy św. Jana pojawił się średniowieczny brukowany trakt drożny z drewnianym krawężnikiem[48]. Wydobyto pierwsze zabytki: monety, kafle, plastry miedzi, kamienie szlifierskie, naczynia ceramiczne, duże ilości wyprawionej skóry, kostki do gry, gliniane koniki (zabawki), pierścionki, wyposażenie

[45] W badaniach archeologiczno-architektonicznych w latach 2005–2010 brali udział archeolodzy: dr Cezary Buśko, Marek Dereń (2005–2006), Elżbieta Dubis-Chromy (2005–2006), dr Sławomir Dryja, Wojciech Głowa, dr Stanisław Kołodziejski (2005–2006), dr Gabriel Lukač z Urzędu Ochrony Zabytków w Lewoczy (2005), Michał Starski (2005–2006), Katarzyna Schejbal-Dereń (2005–2006), dr Henadzi Semianczuk z Uniwersytetu w Grodnie (2005), Justyna Szymonik (2005–2006), Ewa Tarłowska (2006–2007), a także dr inż. arch. Waldemar Niewalda, historyk sztuki Stanisław Sławiński. Dr inż. Stanisław Karczmarczyk pełnił nadzór architektoniczno-konstruktorski.

[46] Badania metodą tomografii elektrooporowej prowadził dr inż. Jerzy Mościcki z Wydziału Geologii, Geofizyki i Ochrony Środowiska Akademii Górniczo-Hutniczej. MM: *Trumny całkiem jak dzisiejsze. Wykopaliska w Internecie.* „Dziennik Polski" 2005, nr 247, z 21 października, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Najpierw badania georadarowe. Archeolodzy zaczynają.* „Dziennik Polski" 2005, nr 181, z 4 sierpnia, Kronika Krakowska, s. I.

[47] Buśko C.: *Wstępne wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2005–2006 roku*. „Wiadomości Konserwatorskie" 2006, t. 19, s. 67–70.

[48] MM: *W poszukiwaniu czterech budynków. Starsze Sukiennice.* „Dziennik Polski" 2005, nr 286, z 8 grudnia, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Solidna nawierzchnia. Z drewnianymi krawężnikami.* „Dziennik Polski" 2005, nr 289, z 12 grudnia, Kronika Krakowska, s. III.

Północno-wschodnia część Rynku Głównego w Krakowie. Z lewej strony badania na poziomie cmentarza wczesnośredniowiecznego; antropolog przy pracy. Z prawej prace archeologiczne; fot. P. Guzik, październik 2005 r.

XI-wiecznych pochówków (koraliki, kabłączki skroniowe)[49]. W styczniu 2006 roku, w wykopie od strony ulicy Brackiej dokonano odkrycia. Spod warstw ziemi ukazał się unikatowy zabytek – nienaruszony bochen ołowiu, z pieczęciami Władysława Łokietka. Jest to znalezisko wyjątkowe w skali europejskiej[50]. Od sierpnia 2006 roku odsłaniano w wykopie od strony ulicy św. Jana relikty zrębowych chat sprzed lokacji Krakowa[51]. Nie wszystkie odkopane przez archeologów budowle są prezentowane w podziemnym rezerwacie. Po przebadaniu zostały zasypane mury przyziemia budynku Małej Wagi i wschodni rząd piwnic Kramów Bogatych.

Archeolodzy pracujący na Rynku rozwinęli szeroki program badań interdyscyplinarnych i zaprosili do współpracy przedstawicieli innych dziedzin naukowych. W trakcie prowadzenia wykopalisk historycy opracowywali źródła pisane dotyczące wschodniej części Rynku[52]. W badaniach

[49] PSZ: *Aż do samego calca. Na Rynku rozpoczęły się wykopaliska archeologiczne*. „Dziennik Polski" 2005, nr 184, z 8 sierpnia, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Odsłanianie Wielkiej Wagi. Monety i barwny kafel*. „Dziennik Polski" 2005, nr 187, z 11 sierpnia, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Plaster miedzi i topnia. Można policzyć kamienie*. „Dziennik Polski" 2005, nr 191, z 17 sierpnia, Kronika Krakowska, s. I; eadem: *Ciekawsze poniżej 3 metrów. Budując kanał, zniszczono zabytkowe mury*. „Dziennik Polski" 2005, nr 196, z 23 sierpnia, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Koronny dowód. W XIV wieku Kraków odgrywał w handlu miedzią znaczącą rolę*. „Dziennik Polski" 2005, nr 197, z 24 sierpnia, Kronika Krakowska, s. III; MM: *Brusy i naparstki. Jeździec bez głowy*. „Dziennik Polski" 2005, nr 203, z 31 sierpnia, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Czy to głowa? Moneta w skorupach*. „Dziennik Polski" 2005, nr 207, z 5 września, Kronika Krakowska, s. III; KK: *Kramy zaczynają mówić. Komisja konserwatorska zdecydowała o natychmiastowym zadaszeniu wykopów Wielkiej Wagi*. „Dziennik Polski" 2005, nr 208, z 6 września, Kronika Krakowska, s. III; MM: *Czy to ostroga? Równoległe anomalie*. „Dziennik Polski" 2005, nr 210, z 8 września, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Ogromne ilości skóry*. „Dziennik Polski" 2005, nr 248, z 22 października, Kronika Krakowska, s. II; KK: *Rozsypane paciorki. Cmentarzysko ma co najmniej dwa poziomy*. „Dziennik Polski" 2005, nr 262, z 9 listopada, Kronika Krakowska, s. III; MM: *Konik bez głowy*. „Dziennik Polski" 2005, nr 266, z 15 listopada, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Pierścionki i spalenizna*. „Dziennik Polski" 2005, z 18 listopada, Kronika Krakowska, s. III.

[50] MM: *Bochen z XIV wieku. Sensacyjne 600 kilo*. „Dziennik Polski" 2006, nr 9, z 11 stycznia, Kronika Krakowska, s. III.

[51] MM: *Odkopywanie chaty. Na razie widać trzy belki*. „Dziennik Polski" 2006, nr 192, z 18 sierpnia, Kronika Krakowska, s. VI.

[52] Zob.: *Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV–XIX w.). Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*. Wyd. K. Follprecht, K. Jelonek-Litewka. Kraków 2007. Kwerendy historyczne wykonywali też Aldona Sudacka i Waldemar Komorowski. Warto zaznaczyć, że ukazała się publikacja obojga wyżej wymienionych autorów *Rynek Główny w Krakowie* (Wrocław 2008), przedstawiająca prze-

Północno-wschodnia część Rynku Głównego w Krakowie w trakcie prac archeologicznych. Z lewej strony badania cmentarza w wykopie na obszarze dawnego poniemieckiego zbiornika przeciwpożarowego. Wzdłuż Sukiennic odsłonięty wschodni rząd piwnic Kramów Bogatych i cztery piwnice rzędu zachodniego; fot. P. Guzik, październik 2005 r.

odsłoniętych obiektów podziemnych brali udział przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych: architekci, historycy, historycy sztuki, antropolodzy, geolodzy, zoolodzy i botanicy[53]. Ważnym zagadnieniem była rekonstrukcja środowiska przyrodniczego, w którym żyli dawni mieszkańcy, i badania szkieletów ludzkich w celu określenia kondycji i pochodzenia średniowiecznych krakowian[54]. Prowadzono badania metaloznawcze odkrytych zabytków ruchomych. Analizy dendrologiczne drewna pozwoliły uściślić termin powstania chat osady przedlokacyjnej, średniowiecznych dróg i nawierzchni. Dokumentację fotograficzną prac archeologicznych i odsłoniętych obiektów wykonywał Tomasz Kalarus i ks. Piotr Guzik z bazyliki Mariackiej.

Niewielkie obszarowo, ale istotne badania archeologiczne prowadził w latach 2005–2010 w rejonie przyszłej podziemnej ekspozycji Emil Zaitz, działający z ramienia Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Nadzory i prace archeologiczne objęły krzyż Sukiennic i pas terenu pod północną częścią hali budowli (od strony ulicy św. Jana) oraz północno-zachodnią część piwnic Sukiennic. Dotarto do XIV-wiecznego muru Kazimierza Wielkiego[55]. Odsłonięto dobrze zachowane warstwy kulturowe – bruki kamienne i poziomy budowlane[56]. W styczniu 2010 roku planowana ekspozycja została wzbogacona o nowy, unikatowy obiekt. Pod przejściem przez środek Sukiennic, w krzyżu, odkopano kości szyi i głowy konia – prawdopodobny pochówek z XI wieku[57].

miany architektoniczno-urbanistyczne placu od XIII do początku XXI w. na tle dziejów Rynku, z katalogiem omawiającym poszczególne obiekty zabudowy śród- i przyrynkowej.

[53] Pokłosiem znacznej części tych badań są opracowania opublikowane w niniejszym zeszycie „Krzysztoforów. Zeszytów Naukowych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" (cz. 1 i 2).

[54] W badaniach uczestniczyli m.in. antropolodzy: prof. dr hab. Krzysztof Kaczanowski, dr hab. Henryk Głąb, dr hab. Krzysztof Szostek, Małgorzata Kępa, archeozoolog dr hab. Piotr Wojtal, paleobotanicy: dr Aldona Mueller-Bieniek, dr Agnieszka Wacnik, geolog dr inż. Marta Wardas. Badanie dendrologiczne drewna przeprowadzał prof. dr hab. Marek Krąpiec, badania fizykochemiczne zapraw i materiałów budowlanych dr hab. Jacek Michniewicz, geloznawcze prof. dr hab. inż. Stanisław Brożek, metaloznawcze Aldona Garbacz-Klempka.

[55] MM: *Bruki i klepisko. „Przyklejone" drewniane kramiki ?*. „Dziennik Polski" 2006, nr 53, z 3 marca, Kronika Krakowska, s. I, V; eadem: *Dla bezpieczeństwa zabytku – dokończyć płytę. Zachować, co odkryte*. „Dziennik Polski" 2006, nr 245, z 19 października, Kronika Krakowska, s. I.

[56] Wyniki tych badań omawia Emil Zaitz w artykule *Badania archeologiczne w Sukiennicach i na Rynku Głównym w Krakowie*, zamieszczonym w niniejszym zeszycie „Krzysztoforów. Zeszytów Naukowych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" (cz. 1).

[57] MM: *Koń odkryty pod Sukiennicami*. „Dziennik Polski" 2010, nr 24, z 29 stycznia, Kronika Krakowska, s. B2.

Północno-wschodnia część Rynku Głównego w Krakowie w trakcie prac archeologicznych. Odsłonięty wschodni rząd piwnic Kramów Bogatych i kilka piwnic zachodniego rzędu; fot. P. Guzik, 2005 r.

28 października 2005 roku została zawarta pomiędzy Muzeum Historycznym Miasta Krakowa a Pracownią Archeologiczno-Architektoniczną Niegoda umowa o współpracy „(…) w zakresie pozyskiwania, zabezpieczania, opracowania i upowszechniania materiałów zabytkowych odnalezionych w trakcie prac wykopaliskowych, prowadzonych przez Pracownię, w oparciu o program badawczy (…), na wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie, na podstawie zezwolenia konserwatorskiego (…) z dnia 3 sierpnia 2005 roku”[58]. Zaznaczono również, że materiał zabytkowy, pozyskany w trakcie prac badawczych, wraz z dokumentacją polową zostanie przekazany Muzeum Historycznemu.

Pierwszym widocznym efektem współpracy Muzeum Historycznego Miasta Krakowa z archeologami była prezentacja prowadzona od października 2005 roku w hallu Pałacu Krzysztofory. W gablocie eksponowano na bieżąco najciekawsze zabytki z wykopalisk oraz umieszczano informacje o badaniach archeologicznych na Rynku i wizualizacje historycznej zabudowy placu[59]. Kolejnym wspólnym znaczącym przedsięwzięciem była wystawa *Badania archeologiczne Rynku Głównego 2005–2006*, czynna w Wieży Ratuszowej od 6 listopada do 12 grudnia 2006 roku[60]. Zaprezentowano wybrane zabytki z wykopalisk prowadzonych od sierpnia 2005 we wschodniej połowie Rynku. Na tle ilustracji z *Kodeksu* Baltazara Behema (z początku XVI wieku) pokazano średniowieczne wyroby rzemieślnicze: ozdoby ubioru i ciała (np. pierścionki), naczynia ceramiczne, wyroby skórzane (np. buty), kościane i z drewna (m.in. naczynia klepkowe), elementy uzbrojenia (np. groty strzał) i wiele przedmiotów codziennego użytku[61]. Wśród akcesoriów kupieckich zwracała uwagę wielka liczba plomb towarowych, odważniki, części wag czy stilusy – rylce służące do zapisywania transakcji handlowych. Pokazano też numizmaty, z wyróżniającym się rzadkim denarem z wizerunkiem św. Stanisława, wybitym za panowania Władysława Łokietka. Na wystawie zaprezentowano wyniki badań współpracują-

[58] Umowa w archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

[59] MM: *Zbiornik rozbierany kleszczami. Kolejny bruk od ul. św. Jana*. „Dziennik Polski” 2005, nr 233, z 5 października, Kronika Krakowska, s. III.

[60] Buśko C., Sławiński S.: *Badania archeologiczne Rynku Głównego w Krakowie*. Folder wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa. Kraków 2006. Z ramienia Muzeum Historycznego Miasta Krakowa w przygotowaniu wystawy uczestniczyła Aleksandra Radwan.

[61] Satała M.: *Tajemnice podziemnego Rynku*. „Gazeta Krakowska” 2006, nr 260, z 7 listopada, s. 18; MM: *Jak wyglądały Wielka i Mała waga? Szkielety w wieży*. „Dziennik Polski” 2006, nr 260, z 7 listopada, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Lilia i napis. Pierścień pobożnego*. „Dziennik Polski” 2006, nr 215, z 14 września, Kronika Krakowska, s. II; eadem: *Tu byli Tatarzy. Grot na potwierdzenie*. „Dziennik Polski” 2006, nr 225, z 26 września, Kronika Krakowska, s. IV; eadem: *Ostroga z gwiazdką. Powszechna znajomość pisma*. „Dziennik Polski” 2006, nr 226, z 27 września, Kronika Krakowska, s. IV.

Wschodnia połowa Rynku Głównego w Krakowie w trakcie prac archeologicznych i antropologicznych. W wykopie, na pierwszym planie, eksploracja cmentarza wczesnośredniowiecznego i badanie odsłoniętych szkieletów. Tereń przeznaczony do dalszych badań zadaszony. Przy pomniku A. Mickiewicza, z lewej, odsłonięte mury Małej Wagi. Widoczne fragmenty świeżo położonej nowej nawierzchni Rynku; fot. P. Guzik, listopad 2005 r.

cych z archeologami antropologów, metaloznawców, dendrologów, paleobotaników, paleozoologów. Wyróżniało się rozmiarem fotograficzne, kilkumetrowe odwzorowanie przekroju nawarstwień Rynku.

Przez cały czas trwania wykopalisk odsłaniane były pochówki wczesnośredniowieczne. Na omawianej wystawie pokazano wybrane szkielety pochodzące z „rynkowej nekropoli", a także znalezione przy nich ozdoby[62]. Przedstawiono próbę rekonstrukcji dawnej zabudowy śródrynkowej: Wielkiej i Małej Wagi oraz Kramów Bogatych. Liczne zdjęcia ks. Piotra Guzika oraz Tomasza Kalarusa stanowiły dokumentacyjny zapis prac archeologicznych na Rynku. Wybrane zabytki ze wschodniej części placu prezentowane były na bieżąco w 2006 i 2007 roku w Pałacu Krzysztofory. Uzupełnieniem ekspozycji były stanowiska komputerowe z informacjami na temat wykopalisk rynkowych. Z ramienia Muzeum Historycznego z ekipą archeologów współpracowała w latach 2005–2007 historyk Aleksandra Radwan.

Krakowski Rynek w aspekcie architektoniczno-urbanistycznym, społeczno-gospodarczym i politycznym był coraz bardziej widoczny w masowych środkach przekazu. Szerokopłaszczyznowe wykopaliska stały się jednymi z największych w tym czasie w Polsce, w zakresie archeologii miejskiej. Temat był tym bardziej aktualny, że jubileuszowe obchody 750. rocznicy wystawienia aktu lokacji Krakowa na prawie magdeburskim trwały trzy lata (2005–2007), a Rynek stanowi centrum lokacyjnego miasta[63]. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa już w 2003 roku opracowało program obejmujący kilkadziesiąt różnych propozycji uczczenia wielkiego jubileuszu miasta. Wśród nich znalazły

[62] Eadem: *Ewenement z cmentarzyska. Śpi na boku*. „Dziennik Polski" 2006, nr 199, z 26 sierpnia, Kronika Krakowska, s. III; Maj A.: *Cmentarz pod Rynkiem. Jedna z gwoździem*. „Dziennik Polski" 2006, nr 209, z 7 września, Kronika Krakowska, s. III; PSZ: *Szalka i szkielet. Rzadkie znalezisko*. „Dziennik Polski" 2006, nr 204, z 1 września, Kronika Krakowska, s. III; MM: *Do czego to klucz? Najbogatszy grób*. „Dziennik Polski" 2006, nr 214, z 13 września, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Rzadkie zausznice. Bruk z dużych bloków kamiennych*. „Dziennik Polski" 2006, nr 221, z 21 września, Kronika Krakowska, s. II; eadem: *Najbogatszy dotąd grób. Paciorki nastolatki*. „Dziennik Polski" 2006, nr 223, z 23 września, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Cmentarzysko funkcjonowało ok. 200 lat. Niemowlęta z Rynku*. „Dziennik Polski" 2006, nr 233, z 5 października, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Bardzo zdrowa populacja. Dzieci i starcy*. „Dziennik Polski" 2006, nr 234, z 6 października, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Bochna nie ma jak wnieść. Haczyk na ryby i gwoździowice*. „Dziennik Polski" 2006, nr 240, z 13 października, Kronika Krakowska, s. II.

[63] Rada Miasta Krakowa 17 grudnia 2003 r. podjęła uchwałę w sprawie obchodów 750. rocznicy lokacji Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa na prawie magdeburskim w 2007 r. Na temat przebiegu tego jubileuszu zob.: Kozioł M.: *Jubileuszowy kopiec...*

Mury piwnic Kramów Bolesławowych z drugiej połowy XIII w., widoczne wnętrze z almariami. U góry mur magistralny Kramów Bogatych z drugiej połowy XIV w.; fot. P. Guzik, 2007 r.

się zrealizowane dwie duże wystawy, w ramach których zaprezentowano obiekty z wykopalisk na Rynku.

Na ekspozycji *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w.* pokazano zabytki z XI–XIII wieku, pochodzące m.in. z badań archeologicznych prowadzonych w zachodniej części Rynku w 2004 roku oraz ze starszych eksploracji, tj. z lat 60. XX wieku[64]. Wśród eksponatów zwracał uwagę klucz żelazny, inkrustowany miedzią, prawdopodobnie import z Rusi, a także srebrny kabłączek skroniowy ze stylizowanym ptaszkiem z długim ogonem, być może z wyposażenia XI-wiecznego grobu przy kościele św. Wojciecha[65]. Zaprezentowano makiety drewnianego (z XI wieku) i romańskiego murowanego kościoła św. Wojciecha (z XII wieku). Odtworzono też hipotetyczny krajobraz osadniczy Krakowa przedlokacyjnego w formie animacji komputerowej i rekonstrukcji cyfrowych[66].

Główna wystawa jubileuszowa, zorganizowana w 2007 roku i zatytułowana *Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, przedstawiła zabytki pochodzące z wykopalisk prowadzonych we wschodniej części Rynku w latach 2005–2007[67]. Wśród eksponowanych obiektów z okresu późnego średniowiecza wyróżniały się akcesoria związane z handlem: kilka typów odważników z ołowiu, miedzi, żelaza i brązu, wielka liczba ołowianych plomb towarowych (z XIV wieku), waga szalkowa. Jednak

[64] Wystawa przygotowana przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa przy współpracy Muzeum Archeologicznego w Krakowie była czynna w Pałacu Krzysztofory od 5 czerwca do 12 listopada 2006 r. Kuratorami i autorami scenariusza wystawy byli: Elżbieta Firlet z Muzeum Historycznego Miasta Krakowa i Emil Zaitz ze strony Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Ekspozycji towarzyszył obszerny katalog naukowy *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. Katalog wystawy*, poprzedzony artykułami specjalistów z zakresu historii i osadnictwa wczesnośredniowiecznego Krakowa.

[65] Zaitz E.: Srebrny kabłączek skroniowy z ptaszkiem, idem: Klucz żelazny inkrustowany miedzią. Noty kat. nr VI.43 i VI.68. W: *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. Katalog wystawy*. Red. nauk. E. Firlet. Kraków 2006, s. 413, 421.

[66] Firlet E.: *Rekonstrukcja krajobrazu krakowskiego zespołu osadniczego na wystawie* Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2008, z. 26, s. 21–26.

[67] Koncepcja i scenariusz ekspozycji: Greta Czupryniak, dr Grażyna Lichończak-Nurek, Marta Marek. Wystawa była czynna w Pałacu Krzysztofory od 5 czerwca do 19 listopada 2007 r. Została przygotowana przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa przy udziale Archiwum Państwowego w Krakowie oraz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Opis wystawy zob.: Lichończak-Nurek G.: *Wystawa jubileuszowa* Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. *Refleksje ex post*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2008, z. 26, s. 27–40.

Północna część podziemi pod płytą Rynku, przeznaczona na trasę turystyczną; z lewej świadek ziemny, w głębi przysłonięte brukowane trakty drożne; fot. P. Opaliński, 11 marca 2008 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

największym zainteresowaniem cieszył się wielki bochen ołowiu z początku XIV wieku, odnaleziony w 2006 roku w pobliżu Wielkiej Wagi[68]. To jedyny odkryty na terenie Polski obiekt tego rodzaju, który zachował w całości swoją formę handlową. Z ozdób zaprezentowano dużą liczbę pierścionków – złotych, srebrnych, mosiężnych, brązowych, cynowych, a z przedmiotów codziennego użytku – igły, szydła żelazne czy kłódki, z zabawek dziecięcych – m.in. gliniane figurki koni pokryte glazurą. Pokazano też cenny, wydobyty spod Rynku rzadki przedmiot – misternie wykonaną z kości rękojeść noża (zapewne z drugiej połowy XIII wieku) w formie pełnoplastycznej rzeźby[69]. W piwnicach Krzysztoforów, w pomieszczeniu dawnego przedproża, eksponowany był fragment wodociągu miejskiego – drewniana rura z XVI–XVII wieku, odkryta podczas prac archeologicznych na Rynku Głównym w 2006 roku[70]. Oprócz zabytków pochodzących z ostatnich wykopalisk rynkowych, funkcję społeczno-polityczną, gospodarczą i reprezentacyjną krakowskiego Rynku przybliżały na wystawie inne eksponaty.

Dzieje krakowskiego Ratusza, po którym pozostała na Rynku Wieża i piwnice, przybliżyła wystawa *Siedziby władz miejskich Krakowa. Efekty prac konserwatorskich*, czynna we wrześniu i październiku 2007 roku. Ekspozycję prezentowaną w Wieży Ratuszowej przygotował Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Miasta Krakowa i wchodzący w skład tego wydziału Oddział Ochrony Zabytków we współpracy z Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, w ramach obchodów Dnia Solidarności Miast Światowego Dziedzictwa[71]. W 2008 roku Muzeum Historyczne Miasta Krakowa zorganizowało na trzech kondygnacjach Wieży Ratuszowej wystawę podsumowującą jubileusz 750. rocznicy lokacji Krakowa na prawie magdeburskim. Ekspozycja *Lokacja Krakowa. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość* uwypukliła rolę krakowskiego Rynku jako wielofunkcyjnej, miejskiej, centralnej przestrzeni publicznej[72].

Od 2004 roku w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa jest realizowany program *Cyfrowa rekonstrukcja historycznej zabudowy Krakowa*. Wykonane modele pokazano m.in. w przygotowanym specjalnie na wystawę jubileuszową *Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego*

[68] Niezabitowski M.: „Bochen" ołowiu. Nota kat. nr VI.87. W: *Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791. Katalog wystawy*. Red. nauk. G. Lichończak-Nurek. Kraków 2007, s. 365, 366.

[69] Buśko C.: Antropomorficzna rękojeść noża. Nota kat. nr VII.150. W: *Kraków – europejskie miasto*…, s. 460, 461.

[70] Dryja S.: Rura drewniana, fragment wodociągu. Nota kat. nr VII.3. W: *Kraków – europejskie miasto*…, s. 414, 415.

[71] Dettloff P.: *Siedziby władz miejskich Krakowa. Efekty prac konserwatorskich*. Kraków 2007. Folder wystawy.

[72] Kuratorem wystawy była dr Grażyna Lichończak-Nurek. Passowicz W.: *Kronika działalności Muzeum Historycznego Miasta Krakowa w 2008 roku*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2009, z. 27, s. 340.

Mur magistralny wschodniego rzędu Kramów Bogatych, ćwiartka północno-wschodnia (kram narożny nr 32), z ceglanym łękiem nad kanałem ściekowym. Między murem a blokiem ziemnym wkop budowlany przecinający nienaruszone nawarstwienia średniowieczne; fot. P. Opaliński, 11 marca 2008 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

1257–1791 filmie *Civitas nostra Cracoviensis A.D. 1650*[73]. Komputerowy model krakowskiego Rynku był jego istotną częścią. Animacja, wykonana przy użyciu technik wizualizacji cyfrowej, objęła krakowski zespół osadniczy z Krakowem, Kazimierzem i Kleparzem, według stanu z około 1650 roku, w okresie jego największego rozkwitu. Kolejnym zrealizowanym tematem był model cyfrowy zabudowy Rynku krakowskiego według planu Dominika Pucka z 1787 roku. Na jego podstawie została wykonana w 2006 roku makieta Rynku w skali 1:200. Powstała też makieta Ratusza krakowskiego z pierwszej ćwierci XVI wieku (skala 1:50) i Pałacu Krzysztofory, według stanu na drugą połowę wieku XVII (skala 1:50)[74].

W miesiącach letnich 2007 roku we wschodniej części Rynku prezentowano fotografie Wiesława Majki *Podziemia Rynku Głównego*. Zorganizowana przez Urząd Miasta Krakowa plenerowa ekspozycja stanowiła dokumentacyjny zapis badań archeologicznych, prowadzonych od sierpnia 2005 roku. Pokazano na niej również podziemne wnętrza przeznaczone na przyszłą trasę turystyczną.

W połowie 2010 roku zakończył się remont parterowej części Sukiennic. Uroczystość otwarcia hali 11 lipca uświetniła plenerowa wystawa w krzyżu Sukiennic *Rynek krakowski. Przemiany architektoniczno-urbanistyczne Krakowa*, przygotowana przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa oraz Stowarzyszenie „Kram”[75]. Opracowano osiem zagadnień: Układ urbanistyczny Krakowa w połowie XVII wieku; Rynek w pierwszej połowie XIV wieku; Rynek w drugiej połowie XV wieku, Zabudowa handlowa; Sukiennice; Wielka Waga; Bazylika Mariacka; Ratusz.

[73] Film powstał na podstawie koncepcji Piotra Opalińskiego i scenariusza Marty Marek. Animację i montaż wykonał Łukasz Czyczyło, muzykę skomponował Dariusz Regucki, konsultacji naukowych udzielał Waldemar Komorowski. Zob.: Marek M.: *Zastosowanie techniki cyfrowej 3D do rekonstrukcji historycznej zabudowy Krakowa*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2008, z. 26, s. 57–75.

[74] *Kraków – europejskie miasto*…, s. 202, 414, 618.

[75] Ze strony Muzeum wystawę przygotowali Marta Marek i Piotr Opaliński, autor opracowania graficznego większości modeli cyfrowych, wykonanych na podstawie materiałów dostarczanych przez konsultantów. Należy podkreślić znaczący wkład wiedzy Piotra Opalińskiego w wykonanie rekonstrukcji cyfrowych architektury historycznej Krakowa, który wynika z kilkunastoletniego doświadczenia autora w dziedzinie komputerowego odtwarzania nieistniejącej zabudowy miasta. Modele cyfrowe XV-wiecznej zabudowy pierzei Rynku wykonał Marcin Kowalski. Autorzy konsultacji naukowych wymienieni są w artykule: Opaliński P.: *Rekonstrukcja cyfrowa infrastruktury architektonicznej Rynku krakowskiego w XIV i XV wieku*, zamieszczonym w niniejszym zeszycie „Krzysztoforów. Zeszytów Naukowych Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” (cz. 1).

Przedstawione na planszach rekonstrukcje całego Rynku objęły zabudowę handlową placu, Ratusz, kościoły Mariacki i św. Wojciecha oraz kamienice i oficyny w blokach zabudowy przyrynkowej. Najstarszą zabudowę handlową reprezentował zespół obiektów z drugiej połowy XIII wieku i budynki Kramów Bogatych z końca XIV stulecia. Sukiennice przedstawiono według stanu z XV wieku oraz w połowie wieku XVII, po pracach budowlanych około 1559 roku i przebudowie krzyża w latach 1599–1611 i w 1641 roku[76]. Przedstawienie Wielkiej Wagi wraz z targiem ołownym, przekrojem budowli w celu pokazania wnętrza hali oraz urządzeniem ważącym, dotyczy okresu największego rozkwitu handlu tranzytowego metalami w Krakowie w XV wieku. Na wystawie zostały pokazane trzy fazy rozbudowy bazyliki Mariackiej: w pierwszej i drugiej połowie XIV wieku oraz w połowie wieku XVIII. Reprezentacyjna siedziba władz miejskich, Ratusz, została zrekonstruowana cyfrowo według stanu z pierwszej połowy XIV, drugiej połowy XV i drugiej połowy XVIII wieku. Opisane powyżej działania wystawiennicze Muzeum Historycznego wpisywały się w realizowany program odnowy centrum staromiejskiego, przedstawiając jego bogatą przeszłość, a jednocześnie informując o odkrytych zabytkach pod powierzchnią Rynku.

Teren wykopów archeologicznych po wschodniej stronie Rynku zabezpieczono w 2006 roku, przykrywając je żelbetową płytą wspartą na filarach i kładąc na niej nawierzchnię[77]. Zabiegom ochronnym poddano również ściany wykopów w obrębie obszaru wykopalisk, wykonując obudowę z pali żelbetowych w formie palisady. Po uszczelnieniu palisady i płyty przykrywającej północną część podziemi, ściany przyszłej trasy turystycznej wyłożono odpowiednim materiałem izolującym[78]. W 2007 roku wzmocniono północno-wschodni narożnik Sukiennic i zabytkowe mury Kramów Bogatych[79]. Powstanie tak specyficznej podziemnej przestrzeni wywołało wiele poważnych problemów budowlanych i konserwatorskich, związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz zachowaniem, utrzymaniem i planowanym funkcjonowaniem dużych podziemnych wnętrz, zawierających zabytkową substancję archeologiczną. Pojawiły się przecieki i zagrzybienie, z czym radzono sobie na bieżąco. Od 2007 roku przeprowadzano systematyczne zabiegi konserwatorskie w podziemiach.

Świadek ziemny w północnej części podziemi Rynku, przy narożniku północno-wschodniej ćwiartki Kramów Bogatych (kram nr 32); fot. M. Banaś, 23 lutego 2008 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

W lutym 2007 roku prezydent Jacek Majchrowski powołał Zespół Ekspertów do spraw budowy muzeum w podziemiach Rynku Głównego, pod przewodnictwem prof. Ireneusza Płuski z Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie[80]. Zespół ten w 2008 roku uległ rozwiązaniu, a w jego miejsce utworzono w listopadzie tego roku Komisję Ekspertów do spraw aranżacji podziemi na cele muzealne, która konsultowała prace konserwatorskie i ekspozycyjne[81]. Nad całością badań archeologicznych i prac konserwatorskich sprawował nadzór Jan Janczykowski, małopolski wojewódzki konserwator zabytków.

[76] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny w Krakowie*. Red. nauk. O. Czerner. Wrocław 2008, s. 237, 239.

[77] Karczmarczyk S., Bereza W.: *Podziemia Rynku Głównego – uzupełnienie założeń*. „Renowacje i Zabytki" 2007, nr 3, s. 32–37.

[78] Uszczelnianie betonowej palisady przeprowadziło w drugiej połowie 2008 r. Przedsiębiorstwo Budowlane Francuz sp.j. Stefan i Tomasz Francuz. MM: *Archeolodzy przebadają jeszcze metr. Uszczelnianie w podziemiach Rynku*. „Dziennik Polski" 2008, nr 134, z 10 czerwca, Kronika Krakowska, s. 3.

[79] Prace wykonała Firma Usługowo-Budowlana inż. Marek Ścigalski z Wieliczki. MM: *Ogrodzenie postoi zapewne przynajmniej do marca. Ruch w podziemiach*. „Dziennik Polski" 2007, nr 304, z 31 grudnia, Kronika Krakowska, s. III.

[80] Powołany Zespół ostatecznie zadecydował wtedy o utworzeniu w podziemiach muzeum. W skład Zespołu weszli: dr Cezary Buśko, prof. arch. Andrzej Kadłuczka, dr inż. Stanisław Karczmarczyk, prof. Zbigniew Pianowski, prof. Ireneusz Płuska (przewodniczący), prof. Kazimierz Radwański, dr hab. prof. nadzw. Tomasz Węcławowicz (sekretarz), prof. Jerzy Wyrozumski, prof. Władysław Zalewski.

[81] W skład Komisji Ekspertów weszli: prof. Hanna Kóčka-Krenz, dr hab. inż. prof. nadzw. Jerzy Jasieńko, prof. Andrzej Koss, prof. Zbigniew Pianowski, prof. Ireneusz Płuska (przewodniczący), prof. Kazimierz Radwański, prof. Stanisław Waltoś, dr hab. prof. nadzw. Tomasz Węcławowicz (sekretarz), prof. Jerzy Wyrozumski, prof. Władysław Zalewski. MM: *Eksperci przypilnują podziemi Rynku*. „Dziennik Polski" 2009, nr 61, z 13 marca, Kronika Krakowska, s. B3.

Bloki ziemne w północnej części podziemi Rynku ze średniowiecznymi nawarstwieniami; fot. M. Banaś, 23 lutego 2008 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Konserwację zabytkowych obiektów w podziemiach wykonywał zespół pod kierunkiem prof. Ireneusza Płuski[82]. W roku 2007, po rozpoznaniu stanu zachowania reliktów murowanych, drewnianych i struktur ziemnych, przeprowadzono konserwację zachowawczą obiektów *in situ*. Zabezpieczono je metodami konserwatorskimi, nie ingerując w ich oryginalną technikę i technologię budowy. Oczyszczono wątki, usunięto ręcznie z ich powierzchni nawarstwienia korozyjne i zabrudzenia. Metodą impregnacji wzmocniono rozluźnione partie murów i zapraw[83]. W latach 2008–2009 wykonano uzupełniającą konserwację „zabytkowych struktur podziemnych" i prowadzono ich ciągły „monitoring reagowania" do czasu uruchomienia pełnej wentylacji i klimatyzacji podziemi[84]. Od września 2009 roku do września 2010 roku prace konserwatorskie na terenie przyszłego rezerwatu prowadziła firma Sima-Art Pracownia Konserwacji Dzieł Sztuki sp. z o.o.[85].

W lipcu 2008 roku budowa trasy turystycznej pod Rynkiem znalazła się na liście priorytetowych projektów unijnych rekomendowanych do dofinansowania w ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka 2007–2013, działanie 6.4 Inwestycje w projekty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym[86]. W przygotowanym studium wykonalności wartość projektu, nazwanego *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego*, określono na prawie 38 mln zł[87]. W grudniu 2009 roku miasto Kraków zawarło umowę z Polską Organizacją Turystyczną o dofinansowanie realizacji tego projektu i za zgodą Ministerstwa Rozwoju Regio-

[82] Płuska I.: *Podziemia Rynku Głównego – ekspozycja dla muzeum*. „Renowacje i Zabytki" 2007, nr 3, s. 38–46. Od lutego 2007 r. prace wykonywała Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, Międzyuczelniany Instytut Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki [online]. Kraków [dostęp 9 lipca 2010]. Dostępny w internecie: http://www.przetargi.egospodarka.pl/zamawiajacy/Zarzad-Drog-i-Komunikacji-w-Krakowie.html.

[83] *Adaptacja podziemi Rynku Głównego w Krakowie. Część 1 – opinie i komentarze*. „Renowacje i Zabytki" 2007, nr 4, s. 17, 18, wypowiedź Krystyna Kozieła (oprac. E. Hardt).

[84] Szczególnie badano mikroklimat podziemi pod kątem zagrzybienia. Pojawiający się grzyb był systematycznie likwidowany.

[85] WT: *Prace pod płytą Rynku*. „Dziennik Polski" 2009, nr 206, z 3 września, Kronika Krakowska, s. B4.

[86] Podana wówczas wartość projektu wynosiła 42 mln zł, planowana kwota dofinansowania maksymalnie 25,2 mln zł. Hadam J.: *Europejskie podziemia*. „Kraków. Dwutygodnik Miejski", 2008, nr 14, z 17 września, s. 8; TYM [Piotr Tymczak]: *Krakowskie projekty mogą liczyć na unijne wsparcie. Na podziemia Rynku i tramwaje*. „Dziennik Polski" 2008, nr 179, z 1 sierpnia, Kronika Krakowska, s. 3. Otwarcie podziemnej ekspozycji zaplanowano na czerwiec 2011 r. Termin ten w 2009 r. został przesunięty wstecz na sierpień (ewentualnie wrzesień) 2010 r.

[87] Ostatecznie wartość inwestycji wyniosła 52 mln zł. Bartuś Z.: *Miliony w podziemiu. Wystawa pod krakowskim Rynkiem Głównym ma przyćmić Wawel*. „Dziennik Polski" 2010, nr 224, z 24 września, s. A1, A11.

Świadek ziemny w północnej części podziemi Rynku; fot. M. Banaś, 23 lutego 2008 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

nalnego dotacja Unii Europejskiej w wysokości ponad 16 mln zł została przyznana na budowę trasy turystycznej pod Rynkiem[88]. Beneficjantem projektu było miasto Kraków, jednostką realizującą Zarząd Infrastruktury Komunalnej i Transportu w Krakowie.

Projekt budowlano-architektoniczny dla adaptacji podziemi Rynku i Sukiennic na nowoczesne muzeum, któremu ma towarzyszyć niewielka część komercyjna, przygotował pod koniec 2007 roku zespół pod kierunkiem prof. arch. Andrzeja Kadłuczki[89]. Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków zaakceptowała dokument na posiedzeniu 4 stycznia 2008 roku[90]. Projekt w ostatnich tygodniach 2008 roku został zaktualizowany w związku z wynikami badań archeologicznych w podziemiach i ustaleniami konserwatorskimi[91]. Pozwolenie na budowę muzeum w podziemiach Rynku zostało wydane 9 grudnia 2008 roku[92].

Prace wykonawcze budowlano-instalacyjne, zmierzające do powstania muzealnej trasy turystycznej, rozpoczęły się w sierpniu 2009 i dobiegły końca w lipcu 2010 roku[93]. Zrealizowało je konsorcjum firm: Przedsiębiorstwo Rewaloryzacji Zabytków w Krakowie SA, Firma Budowlana Wielobranżowa Byczbud Aleksander Byczek, Zistechnika sp. z o.o., Firma Budowlana J. Kasperczyk sp.j., Konserwacja i Rekonstrukcja Detali Architektonicznych Włodzimierz Drabczyński[94].

[88] *Miasto Kraków podpisało umowę z POT na dofinansowanie realizacji projektu z Działania 6.4* [online]. Kraków [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.pot.gov.pl/aktualnosci-dot-dzialania-6-4-po-ig/strona-3/.

[89] Inwestorem był Zarząd Dróg i Transportu w Krakowie.

[90] MM: *Akceptacja dla podziemi. Z sarkofagiem na szczątki*. „Dziennik Polski" 2008, nr 4, z 5 stycznia, Kronika Krakowska, s. 1.

[91] Opis zamówienia ogłoszonego przez ZIKiT 7 października 2008 r. był następujący: „Wykonanie aktualizacji projektu budowlanego i wykonawczego muzeum pod płytą Rynku Głównego w Krakowie w zakresie wyników badań archeologicznych wykonanych w 2008 r." [online]. Kraków [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.przetargi.egospodarka.pl/254831_Wykonanie-aktualizacji-projektu-budowlanego-i-wykonawczego-muzeum-pod-plyta-Rynku-Glownego-w-Krakowie-w-zakresie-wynikow-badan-archeologicznych-wykonanych-w-2008-r_2008_2.html.

[92] MM: *Można ruszyć z budowaniem Muzeum pod płytą Rynku*. „Dziennik Polski" 2008, nr 288, z 10 grudnia, Kronika Krakowska, s. B1, B3.

[93] Eadem: *Coraz bliżej budowy muzeum pod Rynkiem*. „Dziennik Polski" 2009, nr 161, z 11 lipca, Kronika Krakowska, s. B1. Funkcję inwestora zastępczego pełnił Zarząd Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa, od 1 stycznia 2010 r. włączony w struktury Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego jako Wydział Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Dziedzictwa Narodowego Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego.

[94] Ten sam wykonawca wykonał remont parteru (część gminna Sukiennic) i piwnic Sukiennic oraz dokończył budowę kanału technologicznego wzdłuż zachodniej ściany fundamentowej Sukiennic. MM: *Od poniedziałku Sukiennice za płotem. Kupcy z hali będą handlowali na płycie Rynku*. „Dziennik Polski" 2009, nr 178, z 30 lipca, Kronika Krakowska, s. B3.

Północno-wschodnia część podziemi Rynku, przeznaczona na trasę turystyczną. Z prawej strony, w głębi, mur magistralny Kramów Bogatych; widoczny skład kamieni wapiennych pozyskanych z nawarstwień, bruków i zasypów gruzowych; fot. B. Woch, 26 czerwca 2009 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Prace konserwatorskie wykonała wspomniana już firma Sima Art sp. z o.o.

W lutym 2010 roku wyłoniony został wykonawca ekspozycji w podziemiach Rynku – konsorcjum firm: Trias sp. z o.o. (lider), Fabryka Dekoracji sp. z o.o., NoLabel sp. z o.o., Art Fm sp. z o.o.[95]. Szczególnie trudnym problemem do rozwiązania była kwestia ekspozycji świadków ziemnych. Ostatecznie zaimpregnowano profile, a fragmenty szczelin w ziemi wypełniono pianką poliuretanową. Wykonano wzmocnienie bloków ziemnych, otaczając je u podstawy murkiem do wysokości około 60 cm. Kampanię informacyjno-promocyjną projektu *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego* przygotowało i prowadzi od maja 2010 roku konsorcjum, którego liderem jest Agencja Reklamowa dsk sp. z.o.o. z Warszawy[96].

W trakcie prac budowlanych pełniono nadzory archeologiczne. Pojawiały się wciąż nowe odkrycia. Jeszcze w lutym 2010 roku znaleziono w podziemiach Sukiennic trzy groby zmarłych, pochowanych w drewnianych trumnach, ze skromnym wyposażeniem grobowym (paciorki, nóż)[97]. Przez cały okres prac archeologicznych, w latach 2005–2010, odnajdywano kości pochowanych mieszkańców XI-wiecznego Krakowa[98]. Już w 2005 roku ks. infułat dr Bronisław Fidelus mówił o godnej ceremonii pogrzebania wydobytych kości zmarłych[99]. Szczątki ponad 200 osób, znalezione podczas badań archeologicznych na krakowskim Rynku i na placu Szczepańskim, 1 czerwca 2010 roku zostały pochowane w bazylice Mariackiej. Złożono je do 180 niewielkich trumien z drewna dębowego, ponumerowanych i oznaczonych NN jako anonimowy pochówek[100].

[95] Opis ogłoszonego w październiku 2009 r. zamówienia był następujący: „Przedmiotem zamówienia jest zagospodarowanie podziemi pod nawierzchnią krakowskiego Rynku na cele nowej trasy turystycznej, która obejmie rezerwat archeologiczno-architektoniczny, wystawy muzealne i szereg pokazów filmowych i prezentacji multimedialnych. Projekt obejmuje urządzenie stałej wystawy muzealnej dla trasy zwiedzania, której bieg wyznaczają odkryte relikty archeologiczne i włączony do ekspozycji ciąg północno-wschodnich piwnic Sukiennic". Prace rozpoczęły się w kwietniu 2010 r.

[96] [online].Kraków [dostęp 14 lipca 2010]. Dostępny w internecie: http://www.przetargi.egospodarka.pl/133156_Przygotowanie-strategii-i-przeprowadzenie-kampanii-promocyjno-informacyjnej-projektu-pn-Sladem-europejskiej-tozsamosci-Krakowa-szlak-turystyczny-po-podziemiach-Rynku-Glownego_2010_2.html.

[97] MM: *Pogrzeb po 1000 latach*. „Dziennik Polski" 2010, nr 33, z 9 lutego, Kronika Krakowska, s. B3.

[98] Mrowiec M.: *Rolnicy z podziemi Rynku*. „Dziennik Polski" 2009, nr 86, z 11 kwietnia, s. D6.

[99] MM: *Jest dla nich miejsce w krypcie.* „Dziennik Polski" 2005, nr 246, z 20 października, Kronika Krakowska, s. III; eadem: *Konserwator czeka na cały projekt*. „Dziennik Polski" 2007, nr 297, z 20 grudnia, Kronika Krakowska, s. 2.

[100] Eadem: *180 trumien: dziś pogrzeb*. „Dziennik Polski" 2010, nr 126, z 1 czerwca, Kronika Krakowska, s. B3. W 130 trumnach złożono szczątki zmarłych z Rynku, w 50 z pl. Szczepańskiego, gdzie w 2009 r. prowadzono badania archeologiczne.

Piwnice Kramów Bogatych, trakt zachodni, ćwiartka południowo-zachodnia, przed powstaniem ekspozycji; fot. B. Woch, 31 lipca 2009 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Wejście do podziemi Rynku znajduje się w pomieszczeniu dawnego sklepu, w narożniku północno-wschodnim Sukiennic. Zamontowano tutaj nowoczesną windę, która zwozi gości cztery metry w dół[101]. Następnie przez recepcję (m.in. szatnię i kasę) wchodzi się do części ekspozycyjnej. Trasa turystyczna prowadzi przez podziemia od strony ulicy św. Jana, dalej przez ciąg piwnic Kramów Bogatych, krzyż i przez północno-wschodnią część piwnic Sukiennic[102]. Ekspozycja zajmuje powierzchnię około 3000 m kw. W miejscu dawnego zbiornika przeciwpożarowego na wodę, na poziomie -2, umieszczono sanitariaty i część technologiczną obsługującą rezerwat[103]. Natomiast północno-zachodnie piwnice Sukiennic inwestor (ZIKiT) przeznaczył m.in. na zespół komercyjny, złożony z kawiarni, winiarni i sklepu z pamiątkami[104]. Biura i pomieszczenia dla obsługi trasy turystycznej zostały umieszczone na poziomie -1, 0 i +1, z wejściem od zachodu, przez podcienia Sukiennic.

Bezpośrednio z budową podziemnej ekspozycji powiązana była od lipca 2010 roku instalacja fontanny nazwanej Kryształ[105]. W pobliżu miejsca dawnej fontanny autorstwa prof. Wiktora Zina, którą zdemontowano w październiku 2005 roku w trakcie remontu nawierzchni placu, umieszczono wodotrysk z geometryczną bryłą szkła[106]. Zamierzeniem projektantów było stworzenie możliwości zajrzenia przez kryształ (piramidę) do przyszłego rezerwatu, a jednocześnie doświetlenie podziemnej ekspozycji. Zwiedzający,

[101] W pomieszczeniu zajętym przez windę znajdowała się galeria z biżuterią Mikołajczyk Gallery. Eadem: *Winda do podziemnego muzeum zamiast galerii z biżuterią*. „Dziennik Polski" 2009, nr 51, z 2 marca, Kronika Krakowska, s. B3.

[102] Z powodów techniczno-konserwatorskich z ekspozycji została wyłączona Wielka Waga.

[103] Żadne z urządzeń technicznych, obsługujących podziemną trasę turystyczną, nie jest widoczne na płycie Rynku, która jest obszarem zabytkowym. Prace budowlano-montażowe w przyszłym podziemnym rezerwacie zostały zsynchronizowane z działaniami obejmującymi generalny remont i modernizację całego gmachu Sukiennic, rozpoczętego w 2008 r.

[104] Dzierżawcą kawiarni i winiarni zostało konsorcjum z liderem: Barok Restbar sp. z o.o., sklepu z pamiątkami: Rękodzieło Andrzej Siudy. MM: *Kawiarnia i sklepik w podziemiach Rynku.* „Dziennik Polski" 2010, nr 83, z 9 kwietnia, Kronika Krakowska, s. B5.

[105] W rozpisanym w sierpniu 2008 r. konkursie na fontannę zwyciężył projekt przedstawiający szklany kryształ, otoczony wokół wodą i biegnącą po obrysie kwadratu ławą. Autorami projektu są: dr inż. arch. Maria Ponikiewska-Arct, dr inż. arch. Wiesław Michałek i dr inż. arch. Krystyna Styrna-Bartkowicz. MM: *Nowa fontanna dla Rynku – z konkursu. W sierpniu ogłoszenie, rozstrzygnięcie do końca roku*. „Dziennik Polski" 2008, nr 173, z 25 lipca, Kronika Krakowska, s. 3.; eadem: *Zaglądniemy przez fontannę do podziemi Rynku*. „Dziennik Polski" 2008, nr 287, z 9 grudnia, Kronika Krakowska, s. B4; eadem: *Kryształ na Rynku w połowie sierpnia*. „Dziennik Polski" 2010, nr 25, z 30 stycznia, Kronika Krakowska, s. B2. Fontannę zbudowała i zamontowała Firma Gutkowski sp. z o.o. z Leszna.

[106] Zdemontowana fontanna z czarnego sjenitu znajdowała się w tej części Rynku od maja 1964 r. NOT, MM: *Dotychczasowa zdemontowana leży w magazynie. Zmieńmy Rynkowi fontannę*. „Dziennik Polski" 2008, nr 35, z 11 lutego, Kronika Krakowska, s. 1.

Północno-wschodnia część podziemi Rynku, budowa trasy turystycznej; fot. B. Woch, 24 września 2009 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

patrząc z podziemi do góry, mogą zobaczyć wieże kościoła Mariackiego. Zakończony pod koniec września 2010 roku montaż fontanny umożliwił zamknięcie otworu technologicznego w płycie Rynku. Ostatecznie uruchomiono ją 13 października.

Na podstawie zarządzenia prezydenta miasta Krakowa z 3 sierpnia 2010 roku Muzeum Historyczne Miasta Krakowa zostało wyznaczone jako użytkownik muzealnej trasy turystycznej po podziemiach Rynku Głównego, w celu prowadzenia działalności statutowej[107]. W uzasadnieniu podkreślono specyfikę miejsca, wieloletnie doświadczenie Muzeum w dziedzinie ochrony i udostępniania zabytków oraz konieczność zapewnienia jak najbardziej efektywnego zarządzania nieruchomością.

Otwartą 24 września 2010 roku ekspozycję w podziemiach Rynku wykonało wymienione już powyżej konsorcjum firm, na czele z Trias sp. z o.o, pod kierunkiem Agaty Sitko i Tomasza Zalewskiego, odpowiedzialnych za instalacje audiowizualne i technologię wystawy. Autorami scenariusza ekspozycji są: Mieczysław Bielawski, Marcin Pietuch, Tomasz Salwierz, merytorycznie scenariusz wystawy opracowali: dr Cezary Buśko, dr Sławomir Dryja, Wojciech Głowa, Stanisław Sławiński, scenografię wykonała Fabryka Dekoracji sp. z o.o., filmy fabularne, animacje 3D i prezentacje interaktywne przygotowały Art Fm sp. z o.o. i NoLabel sp. z o.o. Wykonanie ekspozycji konsultowali profesorowie: Ireneusz Płuska, Tomasz Węcławowicz, Zbigniew Pianowski, Kazimierz Radwański, Stanisław Waltoś, Jerzy Wyrozumski, Władysław Zalewski[108]. W odnowionej przestrzeni publicznej krakowskiego forum powstał nowy obiekt o charakterze muzealnym, ekspozycja *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego*, znacząca dla wizerunku miasta.

Prace koncepcyjne i wykonawcze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Już w 2004 roku władze miasta wskazywały Muzeum Historyczne Miasta Krakowa jako przyszłego użytkownika i opiekuna planowanej ekspozycji pod płytą Rynku Głównego. Rozmowy na temat przygotowania koncepcji i projektu przyszłego muzeum prowadzono z dyrekcją Muzeum Historycznego w połowie 2006 roku[109]. We wrześniu 2007 roku dyrektor Michał Niezabitowski powołał Zespół zło-

[107] W sierpniu 2010 r. Zarząd Infrastruktury Komunalnej i Transportu w Krakowie przekazał do Muzeum Historycznego Miasta Krakowa dokumentację dla projektu *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego*, obejmującą: 1. Studium wykonalności dla projektu, 2. Wyciągi z projektów budowlanych, 3. Wyciągi ze scenariusza wystawy, 4. Projekty aranżacji plastycznej wnętrz. Pismo z 6 sierpnia 2010 r., w Pracowni Rynek Podziemny MHK. Do czasu przejęcia podziemi Rynku przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa operatorem trasy turystycznej jest Zarząd Infrastruktury Komunalnej i Transportu w Krakowie.

[108] *Podziemia Rynku*. Kraków 2010. Folder wystawy.

[109] MM: *Koncepcje dla podziemi. Ekspozycja pod Sukiennicami*. „Dziennik Polski" 2004, nr 155, z 5 lipca, Kronika Krakowska, s. I; eadem: *Wykorzystać lub zasypać. To tylko przykryte wykopy ?*. „Dziennik Polski" 2006, nr 131, z 6 czerwca, Kronika Krakowska, s. I, III.

Piwnice Sukiennic, część północno-wschodnia – korytarz, budowa trasy turystycznej; fot. B. Woch, 30 listopada 2009 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

żony z pracowników Muzeum Historycznego (dalej Zespół MHK) do przygotowania koncepcji, projektu i scenariusza podziemnej ekspozycji, nazwanej roboczo Rynek Podziemny[110]. Do realizacji tego celu została też utworzona Pracownia Rynek Podziemny oraz Pracownia Modelarska. W ramach Pracowni Dokumentacji Architektury i Zmian Urbanistycznych Miasta Krakowa realizowano duży program cyfrowych rekonstrukcji średniowiecznych i nowożytnych budowli krakowskiego Rynku.

Pierwsza *Koncepcja Rynku Podziemnego* autorstwa Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (dalej *Koncepcja MHK*) powstała w marcu 2008 roku. Od tego czasu była ona wielokrotnie prezentowana na konferencjach i w środkach masowego przekazu. Zyskała uznanie władz miasta Krakowa, Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Komisji Ekspertów do spraw aranżacji podziemi, Rady Muzeum Historycznego Miasta Krakowa i innych opiniotwórczych gremiów[111]. Jednocześnie podlegała uszczegółowieniu i modyfikacjom, w zależności od stanu badań archeologicznych i uzgodnień konserwatorskich. *Koncepcja MHK* została również opracowana w formie prezentacji komputerowej, obejmując m.in. plany podziemi, wizualizacje stref ekspozycyjnych, dokumentację fotograficzną[112]. Równocześnie trwała współpraca z prof. Andrzejem Kadłuczką, autorem projektu budowlano-architektonicznego trasy turystycznej w podziemiach Rynku. Ustalenia dotyczyły m.in. dostosowania elementów *Koncepcji MHK* do podziemnych wnętrz w taki sposób, aby umieszczone w nich zabytki były prezentowane zgodnie z wymogami muzealnymi. Od 2008 roku Zespół MHK uczestniczył systematycznie w spotkaniach w Urzędzie Miasta Krakowa, w Zarządzie Infrastruktury Komunalnej i Transportu, w Zarządzie Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa oraz na placu budowy, w celu dokonywania na bieżąco uzgodnień z autorami projektu budowlano-architektonicznego ekspozycji i później jego realizatorami. Wykonywano też dokumentację fotograficzną rynkowych podziemi[113].

O planach zagospodarowania podziemnych wnętrz na cele muzealne wielokrotnie informował środki masowego przekazu dyrektor Muzeum Historycznego Michał Niezabitowski oraz członkowie Zespołu MHK. *Koncepcja MHK* została zaprezentowana 10 kwietnia 2008 roku w Urzędzie Miasta Krakowa, podczas konferencji prasowej. Nieco później, 10 lipca tego roku, jej założenia poznała Komisja Kultury, Promocji i Ochrony Zabytków Rady Miasta Krakowa, na pokazie w podziemiach Rynku[114]. Na 2. Forum

[110] W 2008 r. Zespół MHK został poszerzony m.in. o pracowników odpowiedzialnych za współpracę z wykonawcami projektu budowlanego przyszłego rezerwatu w zakresie prac budowlano-instalacyjnych.

[111] Sakowski K.: *Podziemny Rynek Gł. spodobał się w Unii.* „Polska Gazeta Krakowska" 2008, nr 195, z 21 sierpnia, s. 5.

[112] Dzięki uprzejmości prof. Andrzeja Kadłuczki Muzeum Historyczne mogło przy tworzeniu *Koncepcji MHK* posługiwać się wstępną wersją projektu budowlanego. Prezentację komputerową przygotowali członkowie Zespołu MHK – Piotr Opaliński i Bartłomiej Woch.

[113] Dokumentację fotograficzną wykonali: Piotr Opaliński, Bartłomiej Woch i Michał Banaś.

[114] MM: *Najstarsza ulica w mieście. Podziemia za 42 mln zł.* „Dziennik Polski" 2008, nr 161, z 11 lipca, Kronika Krakowska, s. 3.

Północna część podziemi Rynku, budowa trasy turystycznej; fot. B. Woch, 18 lutego 2010 r.; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

Naukowym „Nawarstwienia historyczne miast", zorganizowanym w Akademii Górniczo-Hutniczej 7 listopada 2008 roku, dyrektor Muzeum Historycznego przedstawił referat *Podziemna ekspozycja pod Rynkiem Głównym*[115]. Podczas obchodów Międzynarodowego Dnia Przewodnika Turystycznego 20 lutego 2009 roku projekt urządzenia podziemnej trasy został zaprezentowany krakowskim przewodnikom. Po podziemiach rynkowych oprowadzano wielu znakomitych gości, w tym z zagranicznych placówek muzealnych, np. z Wien Museum (Muzeum Wiednia) w czerwcu 2009 roku. Z wielkim zainteresowaniem spotkało się wystąpienie dyrektora Niezabitowskiego *Fabryka Oskara Schindlera w Krakowie* oraz *Szlak tożsamości europejskiej Krakowa – Rynek Podziemny. Emocje, wizualizacje, poznanie*, na krajowej konferencji w Gnieźnie w 2009 roku[116].

Koncepcję Rynku Podziemnego dyrektor Muzeum Historycznego przedstawiał również na zagranicznych konferencjach i spotkaniach. Mówił o niej na konferencji muzealniczej CAMOC (Komitet Muzeów Miejskich Międzynarodowego Stowarzyszenia Muzeów – ICOM) w Stambule we wrześniu 2009 roku[117]. *Koncepcję MHK* zaprezentował w maju 2010 roku w Stadtgeschichtliches Museum Leipzig (Muzeum Historii Miasta Lipska), na spotkaniu z przedstawicielami Kulturhistorische Museum Magdeburg (Muzeum Historii Kultury Magdeburga) oraz Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie[118]. Na łamach prasy od 2008 roku publikowano wykonane przez Piotra Opalińskiego i Bartłomieja Wocha z Zespołu MHK wizualizacje przyszłej podziemnej trasy turystycznej[119]. Pojawiły się też one w wielkim formacie w przestrzeni publicznej, np. na Rynku Głównym i na lotnisku Kraków-Balice.

W celu dobrego przygotowania ochrony prezentowanych zabytków oraz warstwy edukacyjnej i rozwiązań aranżacyjnych trasy turystycznej Zespół MHK podejmował inicjatywy, które przynosiły nową wiedzę na temat najstarszych budowli Krakowa i dostarczały istotnych informacji

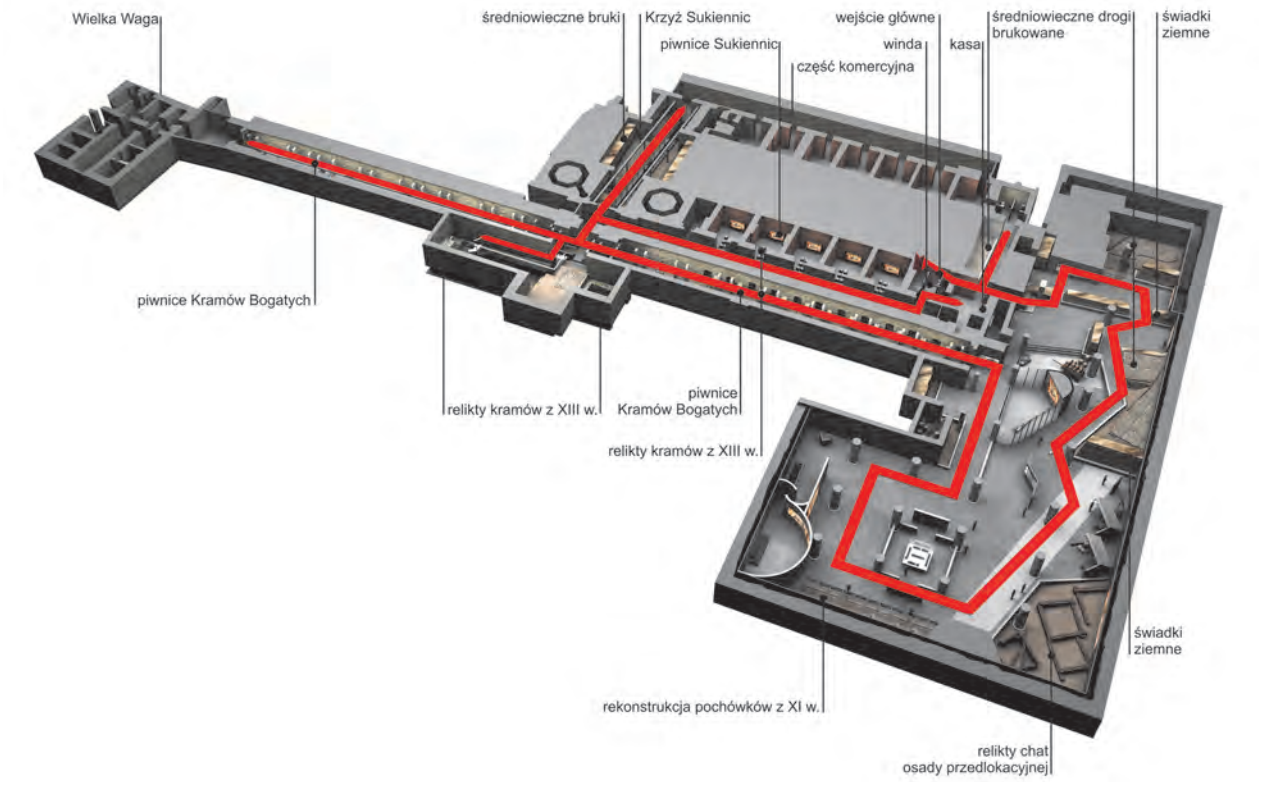
[115] Eadem: *Warstwy z minionych wieków. 153 groby z Rynku Głównego*. „Dziennik Polski" 2008, nr 263, z 10 listopada, Kronika Krakowska, s. 2.

[116] Konferencja „Muzeum XXI w. – teoria i praxis" odbyła się w Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie 25–27 listopada. *Konferencja Muzeum XXI w. – teoria i praxis* [online]. Gniezno [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.mppp.pl/foto09/muzeum_XXI_program.pdf .

[117] Gabryś A.: *Konferencja CAMOC, Stambuł 28–20 września 2009* [online]. Kraków [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://mhk.pl/archiwum/wiadomosc/326.

[118] Głównym celem spotkania było przedstawienie przez stronę niemiecką projektu międzynarodowej wystawy *Prawo magdeburskie* oraz nawiązanie współpracy między trzema muzeami – lipskim, magdeburskim i krakowskim. Gabryś A.: *Wizyta pracowników Muzeum Historycznego Miasta Krakowa w Lipsku* [online]. Kraków [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://mhk.pl/aktualnosci/wiadomosc/556.

[119] Piłat B.: *Po szklanych kładkach*. „Gazeta Wyborcza. Kraków" (lokalny dodatek „Gazety Wyborczej") 2008, nr 10, z 12 stycznia, s. 1; Mrowiec M.: *Trójwymiarowa osada pod Rynkiem Głównym*. „Dziennik Polski" 2008, nr 86, z 11 kwietnia, Kronika Krakowska, s. 1, 4.

Schemat trasy zwiedzania podziemi Rynku; oprac. graficzne B. Woch

o innych podziemnych rezerwatach archeologiczno-architektonicznych. Dzięki uprzejmości ks. infułata Bronisława Fidelusa i przy pomocy technicznej konserwatorów zorganizowano w dniach 12 czerwca i 9 września 2008 roku zejście do krypt kościoła Mariackiego[120]. Celem wyprawy badawczej była weryfikacja ustaleń dotyczących romańskiego kościoła Najświętszej Marii Panny, opublikowanych w 1966 roku[121]. Od tego czasu nie podjęto kolejnych oględzin podziemi bazyliki. W czerwcu badacze weszli do czterech krypt w nawie północnej i południowej kościoła. We wrześniu spenetrowano trzy krypty w południowo-zachodniej części bazyliki Mariackiej. Nie stwierdzono istnienia oryginalnych murów romańskich, jedynie w fundamentach gotyckich zauważono wtórne użycie romańskiej kostki wapiennej. Dostęp do innych podziemi okazał się niemożliwy, stąd weryfikacja ustaleń Władysława Grabskiego, Wiktora Zina i Andrzeja Żakiego z połowy lat 60. ubiegłego wieku nie jest pełna. Badania innych krypt będą nadal prowadzone w 2011 roku, co może zmienić wyniki dotyczące najstarszego kościoła mariackiego w Krakowie.

Jednym z działań, które miały przybliżyć temat funkcjonowania rezerwatów archeologiczno-architektonicznych były wyjazdy o charakterze szkoleń naukowych. W 2007 roku członkowie Zespołu MHK zwiedzili rezerwaty Pragi. Zapoznali się z dobrze zachowaną romańską bazyliką św. Jerzego na zamku oraz przyległym, niedostępnym dla turystów, rezerwatem z reliktami średniowiecznego klasztoru Benedyktynek. Na hradczańskim zamku zwiedzono również duży, podziemny rezerwat przy katedrze, kryjący dobrze zakonserwowane relikty zabudowy sakralnej i świeckiej oraz wały obronne. Odwiedzono następnie podziemną część Starego Pałacu królewskiego, gdzie urządzone jest muzeum. Na Starym Mieście członkowie Zespołu MHK zwiedzili kilka lepiej zachowanych, obecnie podziemnych wnętrz, domów romańskich oraz podziemną partię średniowiecznego mostu kamiennego na Wełtawie. Na wzgórzu wyszehradzkim obejrzano podziemny rezerwat romańskiej bazyliki św. Wawrzyńca.

Pobyt w Poznaniu i Gnieźnie w październiku 2008 roku umożliwił poznanie prowadzonych aktualnie wykopalisk przy katedrze poznańskiej, gdzie odkryto relikty palatium i kaplicy pierwszych władców Polski (zabytki mają być obję-

[120] W latach 2007–2009 Firma Konserwatorska Piotr Białko Zabytki Malarstwa, Rzeźby, Architektury sp. z o.o. wykonywała remont posadzki w kościele Mariackim. Korzystając z okazji i uprzejmości konserwatora Piotra Białki, autorka niniejszego artykułu wystąpiła z inicjatywą zejścia do podziemi bazyliki, aby w związku z pracami koncepcyjnymi Zespołu MHK nad ekspozycją w podziemiach Rynku, zinterpretować dostępne mury najstarszej budowli. W badaniu murów 12 czerwca 2008 r. uczestniczyli: prof. arch. Andrzej Kadłuczka, prof. Zbigniew Pianowski, prof. Kazimierz Radwański, dr Janusz Firlet, konserwator Piotr Białko, Piotr Opaliński (z Muzeum Historycznego Miasta Krakowa). We wrześniu do krypty zeszli ponownie: Firlet, Kadłuczka, Opaliński, Pianowski i dodatkowo ks. Piotr Guzik. Obecnie przygotowywana jest publikacja, autorstwa Firleta, Kadłuczki i Pianowskiego, dotycząca romańskiego kościoła Mariackiego, z uwzględnieniem wniosków wynikających z oględzin podziemi. Referat poświęcony temu zagadnieniu autorzy wygłosili na „II Forum Architecturae Poloniae Medievalis" w Krakowie w 2009 r.

Kadr z filmu Civitas nostra Cracoviensis A.D. 1650. *Rynek krakowski; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*

te podziemnym rezerwatem). W Gnieźnie największą atrakcją dla Zespołu MHK stały się podziemia katedry z doskonale wyeksponowanymi reliktami średniowiecznej zabudowy – fragmentami najstarszych kościołów – domniemanej rotundy i bazyliki z XI wieku oraz katedry XII-wiecznej. Tam także znajdują się nieliczne zachowane groby średniowieczne oraz ekspozycja grobowców biskupów. W Muzeum Początków Państwa Polskiego zapoznano się z funkcjonowaniem jego podziemnej części, m.in. z rekonstrukcją wnętrza wału obronnego.

W listopadzie 2008 roku Zespół MHK zwiedził rezerwaty w Jędrzejowie i Wiślicy. W jędrzejowskim klasztorze Cystersów planowano udostępnienie podziemi odkopanego skrzydła wschodniego, co nie zostało zrealizowane. Niedawno natomiast oddano do użytku rezerwat architektoniczny w zachodniej części klasztoru. Przez wyburzenie nowożytnej klatki schodowej uzyskano ekspozycję na dobrze zachowaną część wieżową kościoła przedcysterskiego oraz ścianę zachodnią świątyni klasztornej. W Wiślicy zwiedzano kościół kolegiacki fundacji Kazimierza Wielkiego. W podziemiach znajduje się rezerwat architektoniczny, kryjący pozostałości dwóch kolejnych kościołów romańskich. Największą atrakcję stanowi tu gipsowa płyta posadzkowa z rytymi wizerunkami książąt polskich panujących w XII wieku. Zespół MHK zapoznał się ze znajdującymi się obok kolegiaty reliktami kościoła św. Mikołaja, razem z domniemaną „misą" chrzcielną, przykrytymi przeszklonym pawilonem. Zwiedzono także podziemne piwnice Domu Długosza, z niewielką kolekcją detali architektonicznych.

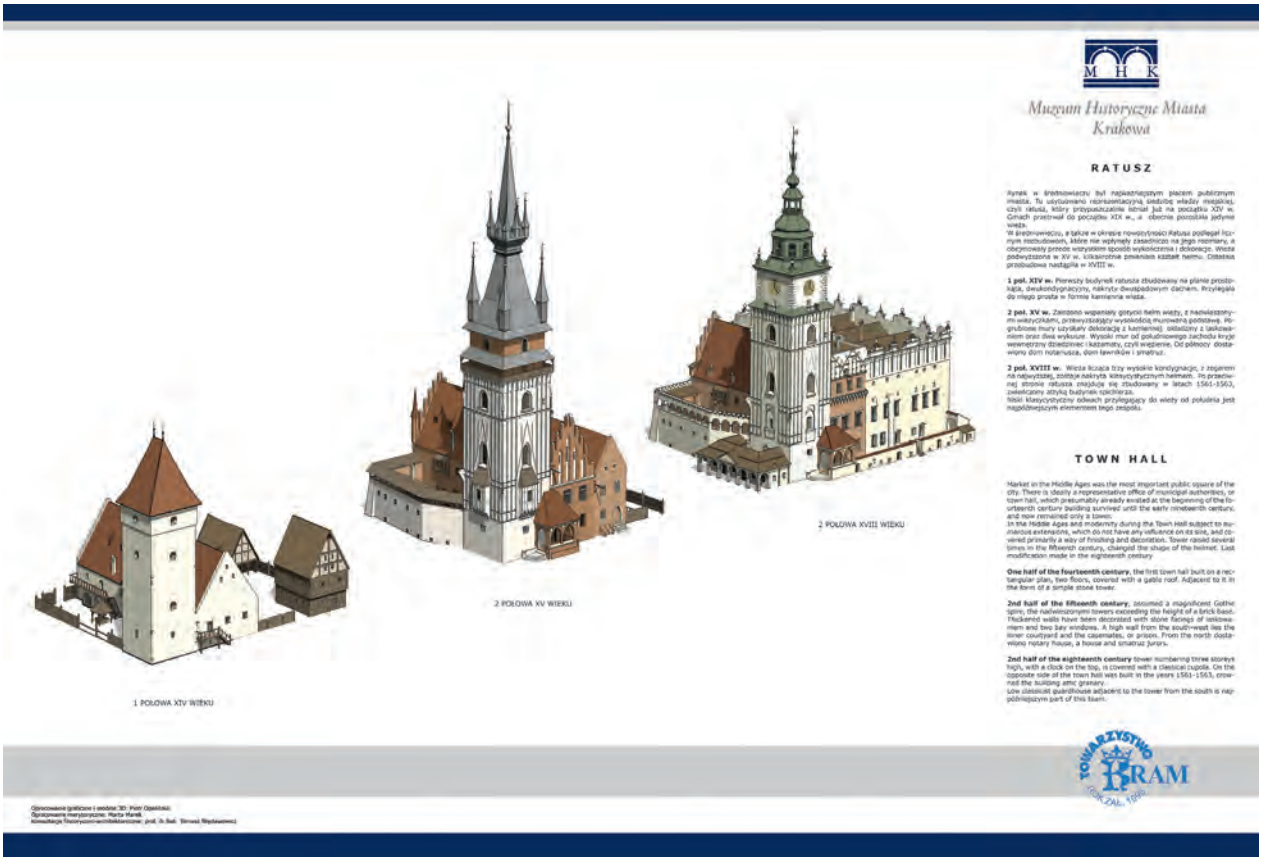
W latach 2008–2010 Zespół MHK szeroko informował o powstającej nowej ekspozycji i na bieżąco przygotowywał materiały do prezentacji *Koncepcji MHK*. Możliwość zapoznania się z jej założeniami otrzymali też nasi południowi sąsiedzi, Czesi, przez publikację w wydawnictwie poświęconym rezerwatom archeologiczno-architektonicznym[122]. Udostępniano materiały ilustracyjne do różnych prelekcji i prezentacji, przygotowywane w Muzeum Historycznym w związku z pracami koncepcyjno-scenariuszowymi nad ekspozycją w podziemiach, np. na VIII Konferencję Naukowo-Techniczną „Inżynieryjne problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych" w Krakowie (28–30 maja 2008).

W 2009 roku na konferencji z cyklu „Polska pięknieje – wiedza czyni cuda, czyli jak stworzyć i wypromować dobre projekty turystyczne" założenia projektowe ekspozycji-rezerwatu pod nazwą *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego* przedstawił Dominik Lulewicz[123]. We wrześniu tego roku *Koncepcję MHK* zaprezentowano na konferencji „Lednickie mosty – przeszłość dla przyszłości", poświęconej różnym

[121] Zob.: Zin W., Grabski W.: *Wczesnośredniowieczne budowle Krakowa w świetle ostatnich badań*. „Rocznik Krakowski" 1966, t. 38, s. 62–69.

[122] Firlet E.: *Krakovská rezervace Náměstí v podziemi Výzkum, konzervace, projektowani*. „Zprávy památkové péče" 2008, roč. 68, č. 4, s. 268–272.

[123] Konferencja zorganizowana 11 lutego 2009 r. „Święte i dostępne, czyli jak otworzyć zabytki sakralne na turystę" poświęcona była projektom turystycznym i rewitalizacyjnym. Pomysłodawcami i organizatorami konferencji oraz konkursów z cyklu „Polska pięknieje" jest Fundacja Pascal i Smartlink sp. z o.o. Celem konkursów jest wyłonienie najlepszych projektów, zrealizowanych przy współfinansowaniu z Funduszy Europejskich, które przyczyniły się do podniesienia atrakcyjności turystycznej Polski (program „Polska pięknieje – 7 Cudów Funduszy Europejskich"). *O projekcie „Polska pięknieje"* [online]. Kraków [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://www.polskapieknieje.pascal.pl/oprojekcie.html.

Plansza Ratusz *z wystawy* Rynek krakowski. Przemiany architektoniczno-urbanistyczne Krakowa*, rekonstrukcje cyfrowe budowli z faz: pierwsza połowa XIV w., druga połowa XV w., druga połowa XVIII w.; konsultacja naukowa W. Komorowski; modele cyfrowe P. Opaliński*

formom muzealnictwa[124]. Artykuły o przygotowywanej przez Zespół MHK koncepcji Rynku Podziemnego ukazywały się w branżowym piśmie „Renowacje i Zabytki"[125]. Popularnonaukowe teksty publikowano na łamach „Dziennika Polskiego"[126]. Dotyczyły one nieistniejących budowli handlowych Rynku, jak i ważnych wydarzeń historycznych dziejących się w jego przestrzeni.

Muzeum Historyczne uczestniczyło w 2009 roku w przygotowaniu Studium wykonalności dla unijnego projektu *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego* w zakresie koncepcji przyszłej ekspozycji i wyznaczenia kolejnych etapów jej urządzania, zmierzających do finalnego powstania trasy turystycznej pod Rynkiem[127]. 26 czerwca 2009 roku została zawarta umowa pomiędzy Gminą Miejską Kraków – Zarządem Infrastruktury Komunalnej i Transportu w Krakowie a Muzeum Historycznym Miasta Krakowa „na opracowanie projektu urządzenia wystawy stałej w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie, realizowanej w ramach projektu *Śladem europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego"*. Zgodnie z tą umową, Muzeum przekazało inwestorowi w lipcu i listopadzie 2009 roku następujące materiały: Koncepcję funkcjonalno-przestrzenną ekspozycji dla trasy turystycznej w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie; Ogólny scenariusz ekspozycji dla trasy turystycznej w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie; Wizualizację selektywną ekspozycji dla trasy turystycznej w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie; Projekt aranżacji plastycznej ekspozycji w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie z wyłączeniem pewnych stref

[124] Spotkania uczestników konferencji, zorganizowanej przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy odbywały się w Dziekanowicach i na Lednicy. Zespół MHK wystąpił z referatem *Muzeum w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie – projekty i realizacje*. Zob.: Firlet E., Lulewicz D., Ogórek B., Opaliński P., Walas Ł.: Rynek podziemny – program ekspozycyjny nowego muzeum w Krakowie. W: *Przeszłość dla przyszłości – problemy edukacji muzealnej. Materiały konferencji z okazji jubileuszu 40-lecia Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Lednica 11–13 września 2009 roku*. Red. J. Wrzesiński, A.M. Wyrwa. Biblioteka Studiów Lednickich. T. XVIII. Lednica 2010, s. 159–173.

[125] Firlet E., Opaliński P.: *„Rynek Podziemny". Koncepcja idea-owa*. „Renowacje i Zabytki" 2008, nr 2, s. 21–31; Marek M., Opaliński P.: *Forum multimedialne w podziemiach Rynku Głównego*. „Renowacje i Zabytki" 2008, nr 3, s. 15–22; Walas Ł.: *Wystawa Forum Polonorum – Rynek krakowski w dziejach narodu*. „Renowacje i Zabytki" 2008, nr 4, s. 15–19.

[126] Np. Firlet E.: *Kramy pod Rynkiem*. „Dziennik Polski" 2008, nr 93, z 19–20 kwietnia, s. P6; Walas Ł.: *Przysięga na Rynku krakowskim Tadeusza Kościuszki, obraz Michała Stachowicza*. „Dziennik Polski" 2008, nr 81, z 5–6 kwietnia, s. P10.

[127] Całościowe opracowanie studium, przy współudziale zainteresowanych stron, przygotowała firma konsultingowa Eurofin – doradztwo i szkolenia sp. z o.o.

(m.in. ze względu na stan prac budowlanych) oraz Ogólne wytyczne do wykonania projektów: multimedialnego, oświetlenia, instalacji elektrycznej uwzględniającej podświetlenie prezenterów i gablot, systemu sygnalizacji włamania i napadu wraz ze zintegrowanym systemem kontroli dostępu, systemu sygnalizacji pożaru oraz telewizji przemysłowej dla trasy turystycznej i ekspozycji w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie[128]. Autorzy *Koncepcji MHK* wzbogacili ją o materiał ilustracyjny, m.in. fotografie odkrytych nieruchomych zabytków archeologicznych i wizualizacje historycznych budowli rynkowych. Dodatkowo zostały przygotowane przez Zespół MHK trzy plany (opracowane graficznie przez arch. inż. Bartłomieja Wocha): Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna ekspozycji dla trasy zwiedzania w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie; Podział na strefy funkcjonalno-przestrzenne ekspozycji w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie; Strefy oddziaływania efektów akustycznych na planie Koncepcji (…)".

Koncepcję MHK pod kierunkiem dyrektora Michała Niezabitowskiego przygotował zespół pracowników Muzeum Historycznego Miasta Krakowa: Elżbieta Firlet – historyk, Dominik Lulewicz – archeolog, Marta Marek – historyk sztuki, Bartosz Ogórek – historyk, Piotr Opaliński – architekt wnętrz, Łukasz Walas – historyk, Bartłomiej Woch – inż. architekt. Dzięki uprzejmości ekipy archeologów prowadzących badania na Rynku w latach 2005–2010 autorzy *Koncepcji MHK* mieli możliwość na bieżąco poznawać odkrycia badaczy. Współpraca dotycząca interpretacji naukowej odsłanianych obiektów z archeologami, szczególnie z dr. Cezarym Buśko, Wojciechem Głową i Emilem Zaitzem, a także innymi naukowcami wpłynęła znacząco na zawartość merytoryczną przygotowanej *Koncepcji MHK*. Konsultował ją także badacz reliktów architektury dr Janusz Firlet.

Wykonane zgodnie z umową dla Zarządu Infrastruktury Komunalnej i Transportu opracowania pozwoliły na ogłoszenie w październiku 2009 roku ograniczonego przetargu i wyłonienie wykonawcy, którym zostało wymienione wyżej konsorcjum spółek z firmą Trias sp. z o.o. jako liderem. Za zgodą władz miasta konsorcjum podjęło decyzję o zrealizowaniu wystawy według własnego scenariusza, w istotny sposób różniącego się od scenariusza Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Nowy szlak turystyczny powstał w podziemiach Rynku Głównego, w samym centrum ponad 750-tysięcznego miasta, w sąsiedztwie zabytków o unikatowej wartości. Najwyższą rangę historyczno-kulturową tego fragmentu miasta potwierdzają wpisy do rejestru zabytków i akty o charakterze intencjonalnym. Rynek krakowski jest wybitnym wnętrzem urbanistycznym, kształtowanym przez prawie osiem stuleci. Wartość układu planistycznego średniowiecznego miasta z rynkowym placem została doceniona przez konserwatora Bogdana Tretera, który decyzją z 22 maja 1933 roku wpisał do rejestru zabytków „rozplanowanie dzielnicy I-szej, Śródmieścia, na całym obszarze określonym granicą zewnętrzną Plant". Uznanie Śródmieścia (Dzielnicy I) za zabytek uzasadniono następująco: „rozplanowanie z r. 1257 tworzy rdzeń starego Miasta, zachowane do dziś wraz ze sposobem jego zabudowania, typowe dla średniowiecznych miast polskich, a dochowane w Krakowie w formie najczystszej, najbogatszej i najżywotniejszej"[129]. Nieco wcześniej, 12 marca 1931 roku, wpisano do rejestru zabytków Sukiennice, których część piwnic została włączona w obręb trasy turystycznej. W 1978 roku Komitet Dziedzictwa Światowego UNESCO wpisał zespół architektoniczno-urbanistyczny starego Krakowa (Stare Miasto w obrębie Plant wraz ze wzgórzem wawelskim oraz Kazimierzem i Stradomiem) na pierwszą listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego. Kraków – historyczny zespół miasta został zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 8 września 1994 roku uznany za pomnik historii. Zespół zabytkowy objął m.in. Stare Miasto, Wawel, Stradom, Kazimierz, część Podgórza[130].

Koncepcja MHK przedstawia funkcje i dzieje Rynku w wymiarze krajowym i europejskim[131]. Szczególnie mocno podkreśla rolę handlu dalekosiężnego, który zbudował potęgę miasta w XIV–XV wieku, oraz wpisane w politykę międzynarodową wydarzenia dziejące się na krakowskim forum (zob. niżej program w tzw. kapsułach czasu).

Punktem wyjścia do opracowania *Koncepcji MHK* było zapoznanie się z aktualnym stanem podziemi, istniejącą tam substancją archeologiczną i ustaloną już w 2008 roku trasą zwiedzania. Następnie, na podstawie publikacji naukowych, konsultacji z archeologami oraz doświadczenia muzealnego, rozpoznano merytorycznie miejsce przyszłej trasy turystycznej. Pozwoliło to na stworzenie programu ekspozycyjnego zgodnego z przekazem historycznym, który niosą podziemne zabytki. Jednocześnie podkreślono cel tworzenia przyszłej muzealnej ekspozycji i funkcje, które ma pełnić. Poza podstawową funkcją polegającą na ochronie zabytków i dziedzictwa kulturowego, jest to także funkcja edukacyjna, naukowa, kulturotwórcza, informacyjno-promocyjna i rekreacyjna.

Przygotowana przez Muzeum Historyczne Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna ekspozycji dla trasy turystycznej w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie została podzielona na cztery części, uwzględniające historyczne przemiany przestrzeni centrum miasta i jego funkcje:

[128] Obszerny, kilkutomowy materiał obejmujący projekt urządzenia ekspozycji znajduje się w Pracowni Dokumentacji Architektury i Zmian Urbanistycznych Miasta Krakowa MHK. Autorka niniejszego artykułu w latach 2007–2010 pełniła funkcję kuratora, opiekuna naukowego Zespołu MHK, który przygotował *Koncepcję MHK* i scenariusz urządzenia ekspozycji w podziemiach Rynku. Kierownikiem projektu dotyczącego procesu tworzenia nowego oddziału Muzeum Historycznego był Łukasz Walas.

[129] Gaczoł A.: *Kraków. Ochrona zabytkowego miasta. Rzeczywistość czy fikcja*. Kraków 2009, s. 78.

[130] *Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r.* [online]. Kraków [dostęp 4 sierpnia 2010]. Dostępny w internecie: http://static1.money.pl/d/akty_prawne/pdf/MP/1994/50/MP19940500418.pdf.

[131] Szeroko pojęte dzieje Krakowa zaprezentowane zostaną na wystawie stałej w Pałacu Krzysztofory. Obecnie budowla podlega kompleksowym pracom modernizacyjnym, remontowo-konserwatorskim. Po ich zakończeniu pałacowe wnętrza wypełni nowa ekspozycja.

Eksport Krakowa w XVI wieku (surowce mineralne i ich przetwory, metale i wyroby metalowe, drewno, skóry, artykuły papiernicze i szkło, artykuły kolonialne)

Mapę wykreślono na podstawie mapy autorstwa K. Piwarskiego, J. Gierowskiego, *Europa w połowie XVI wieku*, w: *Atlas historyczny świata*, pod red. J. Wolskiego, wyd. 5, Warszawa-Wrocław 1998
© Copyright by PPWK Sp. z o. o.

Adres: Polskie Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych Sp. z o.o.
al. Bohaterów Września 9, 02-389 Warszawa

Własność
Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Opracowanie naukowe dr Szymon Kazusek
Opracowanie graficzne Mariusz Szelerewicz

Część I. Rezerwat archeologiczno-architektoniczny w podziemiach Rynku Głównego w Krakowie (oprac. Elżbieta Firlet)

Część II. Rekonstrukcje wirtualne i fizyczne historycznej przestrzeni architektoniczno-urbanistycznej Rynku krakowskiego (oprac. Marta Marek, Piotr Opaliński)

Część III. Handel Krakowa w XIII–XVIII wieku (oprac. Dominik Lulewicz)

Część IV. Forum Polonorum – Rynek krakowski w dziejach narodu polskiego (oprac. Łukasz Walas).

Opracowano zagadnienia: Sala edukacji – warsztat historyka; Edukacja w przestrzeni ekspozycyjnej (oprac. Bartosz Ogórek); Elementy związane z obsługą ruchu zwiedzających na trasie turystycznej w podziemiach oraz elementy dodatkowe mające wpływ na jej funkcjonowanie (oprac. Bartosz Ogórek, Łukasz Walas).

Podziemną przestrzeń podzielono na 23 strefy, tworząc segmenty ekspozycyjne, które kolejno miały pojawić się na trasie zwiedzania:

Strefa 1. Strefa wejścia
Strefa 2. Początek trasy
Strefa 3. Na szlaku handlowym
Strefa 4. Fundamenty Sukiennic – Pod arkadą
Strefa 5. Cmentarz wczesnośredniowieczny
Strefa 6. Węzeł drogowy
Strefa 7. Warsztaty rzemieślnicze
Strefa 8. Osada przedlokacyjna
Strefa 9. Wodociągi i kanalizacja w dawnym Krakowie
Strefa 10. Stanowiska interaktywne – wirtualne rekonstrukcje
Strefa 11. Sala projekcyjna dla dzieci
Strefa 12. Forum multimedialne
Strefa 13. Świadek ziemny przyległy do Kramów Bogatych
Strefa 14. Prezentery tematyczne
Strefa 15. Warsztat historyka
Strefa 16. Ulica międzykramna
Strefa 17. Handel i rzemiosła w Kramach Bogatych (cz. 1)
Strefa 18. Handel i rzemiosła w Kramach Bogatych (cz. 2)
Strefa 19. Przed Wielką Wagą
Strefa 20. Wielka Waga
Strefa 21. W krzyżu handlowym – Kramy Bolesławowe i Bogate
Strefa 22. W krzyżu Sukiennic
Strefa 23. Piwnice Sukiennic – tzw. kapsuły czasu

Dla każdej strefy opracowano program aranżacyjno-wystawienniczy, uwzględniając jej walory historyczno-kulturowe, kompozycyjne, architektoniczno-estetyczne, funkcjonalno-komunikacyjne na trasie zwiedzania.

Dużo uwagi poświęcono przestrzeni po wyeksplorowanym cmentarzu w północno-wschodniej części podziemi, pozbawionej zabytków archeologicznych. Tu w tzw. Forum multimedialnym zaplanowano stanowiska interaktywne, miejsce projekcji filmów (animacji komputerowych) i plansze tematyczne. Tutaj też miały odbywać się wideokonferencje i imprezy kulturalne. Szczególnie ważny dla odbioru wystaw muzealnych jest atrakcyjny sposób prezentacji tematów ekspozycyjnych. Dlatego autorzy *Koncepcji MHK* zaproponowali wykorzystanie nowoczesnych technik multimedialnych i w wybranych miejscach na trasie zwiedzania umieszczenie stanowisk interaktywnych, ekranów plazmowych i monitorów dotykowych (w sumie 30 stanowisk multimedialnych). Urządzenia te mogą generować obrazy różnych zabytkowych obiektów i sceny historycznych wydarzeń na Rynku. Korzystanie z nich skłania zwiedzających do interaktywnych zachowań.

Podstawową częścią trasy turystycznej jest rezerwat archeologiczno-architektoniczny, w obrębie którego eksponowane są relikty dawnych budowli rynkowych, struktury ziemne, historyczne drogi oraz inne obiekty archeologiczne. W rezerwacie prezentowane są *in situ*, fragmenty następujących polokacyjnych budowli handlowych[132]:

1. **Najstarszych obiektów handlowych** na krakowskim Rynku, wzniesionych w drugiej połowie XIII wieku, zwanych **Kramami Bolesławowymi** (ich fundatorem był zapewne książę Bolesław Wstydliwy)[133]. W rejonie krzyża[134] i w piwnicach Sukiennic eksponowane są fragmenty murów piwnic tych budowli, z częściowo zachowanymi wylewkami wapiennymi i glinianymi klepiskami wewnątrz oraz wnękami – almariami w murach magistralnych i szachtami okiennymi.

2. **Kramów Bogatych**, powstałych w drugiej połowie XIV wieku. Zespół czterech wydłużonych budynków (ćwiartek) przejął funkcje najstarszych XIII-wiecznych kramów. Rozdzielała je uliczka na linii północ – południe i druga poprzeczna, w krzyżu. W każdym budynku mieściło się 16 komór kramnych do prowadzenia handlu, pod którymi znajdowały się piwnice pełniące funkcje magazynów[135]. W rezerwacie eksponowany jest zachodni rząd piwnic Kramów Bogatych oraz fragmenty murów magistralnych traktu wschodniego.

3. **Sukiennic**, wzniesionych w drugiej połowie XIV wieku, później rozbudowywanych. Zrealizowany rezerwat został połączony z podziemiami północno-wschodniej części tej budowli. Tu są dostępne średniowieczne piwnice, do których wchodzi się przez korytarz z czasów przebudowy Sukiennic przez Tomasza Prylińskiego w latach 1875–1879[136].

[132] Z powodów techniczno-budowlanych nie zostały udostępnione do zwiedzania strefy 19 i 20.

[133] Buśko C., Głowa W.: Czy książę Bolesław dotrzymał słowa danego krakowskim mieszczanom?. W: *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*. Kraków 2007. Red. K. Stala. Politechnika Krakowska. Architektura. Monografia 354. Kraków 2007, s. 63.

[134] Przyjęta nazwa „krzyż" odnosi się do rejonu przecinania się uliczki, która biegła między sklepami (na linii północ – południe) z poprzecznym przejściem (na linii wschód – zachód). Te trakty komunikacyjne krzyżowały się prostopadle w centrum Rynku i wyznaczały jednocześnie podstawowe osie symetrii porządkujące układ kolejno powstających budowli handlowych. Zob.: Tyszka P.: *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców*. Lublin 2001, s. 113–120.

[135] Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny…*, s. 244. Górną kondygnację Kramów Bogatych wyburzono w 1868 r. Banach J.: *Ikonografia Rynku Głównego w Krakowie*. Kraków 1998, s. 354–356.

[136] Łuszczkiewicz W.: *Sukiennice krakowskie. Dzieje gmachu i jego obecnej przebudowy*. Biblioteka Krakowska nr 11. Kraków 1899, s. 43.

Kramy Bogate i Sukiennice od północnego wschodu; fot. W. Maliszewski, około 1865 r.; reprod. A. Chęć; w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK-XX-f-377

W północno-wschodniej części rezerwatu widoczne są relikty **osady przedlokacyjnej** (XII – pierwsza połowa XIII wieku); są to podwaliny (z drewna dębowego) kilku budynków zrębowych, orientowanych w linii północ – południe. Osadę zniszczył pożar (zachowały się ślady spalenizny) i zapewne najazd Mongołów w 1241 roku, o czym świadczą specyficzne groty strzał znalezione w jej poziomach osadniczych[137]. Nad drewnianymi reliktami chat zaplanowano panoramiczną projekcję animacji komputerowej o początkach Krakowa (do czasu zniszczenia osady przez najazd Mongołów), która przybliżyłaby zwiedzającym krajobraz osadniczy wczesnośredniowiecznego organizmu protomiejskiego (zob. niżej o filmie *Cracovia. Origo*). Obok miały stanąć fizyczne repliki warsztatów rzemieślniczych: kowala i rogownika, z odtworzonym fragmentem otoczenia, m.in. XIII-wieczną studnią drewnianą i wiklinowym płotem[138].

Archeolodzy odsłonili fragmenty starannie **brukowanych ulic** (z końca XIII i pierwszej połowy XIV wieku), o szerokości od 5 do 7 m, obramowanych drewnianymi krawężnikami. Wykonane z łamanego wapienia górnojurajskiego są pozostałościami sieci komunikacyjnej Rynku i wskazują na rozplanowanie funkcjonalne jego przestrzeni. Na terenie rezerwatu zachowane zostały **świadki ziemne**, m.in. pod północną częścią hali Sukiennic i w krzyżu tej budowli. Tam też zostały wyeksponowane fragmenty bruków XVI-, XV- i XIV-wiecznych, te ostatnie z wyprofilowanymi rynsztokami. Na blokach ziemnych, z fragmentami brukowanych ulic w stropie, widoczne są przekroje nawarstwień. Stratygrafia zachowanych poziomów kulturowych w obrębie rezerwatu obejmuje okres od XII do początku XIX wieku.

W części północnej rezerwatu Zespół MHK zaplanował rekonstrukcję niewielkiego fragmentu wielkiego **cmentarza szkieletowego** z XI wieku. Rozległa nekropola stanowiła najstarszy, pierwszy horyzont kulturowy w miejscu późniejszego placu rynkowego[139]. Przerwany bieg traktów komunikacyjnych uzupełniałyby wykonane „rekonstrukcje" dróg brukowanych wraz z krawężnikami. W segmencie poświęconym hydrotechnice zaplanowano umieszczenie m.in. fragmentu drewnianego akweduktu z XIII wieku, średniowiecznych rur wodociągowych, modelu XVII-wiecznego zbiornika na wodę (rząpia) i budynku rurmusa wraz z działającym mechanizmem.

Nawarstwienia kulturowe w obrębie świadków ziemnych planowano rozczytać przez połączony system markerów świetlnych, sterowanych z ekranów dotykowych.

[137] Buśko C., Sławiński S.: *Badania archeologiczne Rynku Głównego w Krakowie*. Folder wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa. Kraków 2006, s. 4.

[138] W trakcie wykopalisk prowadzonych w 2009 r. na pl. Szczepańskim w Krakowie odsłonięto średniowieczną drewnianą studnię i przewieziono ją do konserwacji. Badania archeologiczne poprzedziły kompleksową modernizację placu, w tym m.in. montaż fontanny.

[139] Buśko C., Sławiński S.: *Badania*…, s. 2.

Kadr z filmu Cracovia. Origo. *Około 20 000 lat p.n.e. W głębi skała Wawelu; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*

Autorzy *Koncepcji MHK* zamierzali przedstawić w przystępnej formie wyniki badań naukowych z dziedziny antropologii, dendrochronologii, archeozoologii, archeobotaniki, geologii, za pomocą prezenterów i instalacji multimedialnych. Ekspozycji miały towarzyszyć efekty akustyczne, imitujące np. gwar handlowy na Rynku, skrzypienie wagi, turkot wozów załadowanych towarami, odgłosy pracy w warsztatach rzemieślniczych. Podkreślano dużą rolę oświetlenia, które tworzyłoby znaczącą część scenografii rezerwatu.

W reliktach Kramów Bogatych zaplanowano umieszczenie rekonstrukcji fizycznych, m.in. składu towarów handlowych, kantoru kupca, warsztatów rzemieślniczych wraz z manekinami rękodzielników oraz gablot tematycznych z zabytkami pozyskanymi z wykopalisk na Rynku[140]. Bardzo bogaty zasób wydobytych zabytków, archeologicznych źródeł, daje duże możliwości ich wykorzystania[141]. Informują one o działalności gospodarczej, handlowej i szeroko pojętej kulturowej człowieka. Ich prezentacja na trasie zwiedzania, połączona z rekonstrukcjami np. warsztatów rzemieślniczych i odpowiednim komentarzem, może pokazać różne aspekty życia dawnych mieszkańców Krakowa. W podziemiach Rynku zamierzano stworzyć też niewielkie lapidarium, z detalami architektonicznymi znalezionymi w trakcie wykopalisk archeologicznych.

Temat dalekosiężnego handlu Krakowa, który kształtował oblicze gospodarcze i kulturalne miasta, był wiodącym w przygotowanym scenariuszu i *Koncepcji MHK*. Na monitorach dotykowych (technologia *touchscreen*) zaplanowano prezentację: Handel zagraniczny Krakowa w dawnych wiekach, w atrakcyjnej formie cyfrowej mapy interaktywnej, z wykorzystaniem najnowszych technik grafiki komputerowej. Dla realizacji tego zadania zostały przygotowane cyfrowe podkłady graficzne, z naniesioną na mapy Europy treścią merytoryczną, dla trzech przekrojów czasowych: w XIV–XV, XVI i w pierwszej połowie XVII stulecia. Uwzględniono import i eksport ponad stu towarów dla każdej opcji czasowej[142]. Zamierzano też zrekonstruować scenę handlową z XIV wieku, przyjazd wozu kupieckiego z towarami ze Śląska i ich rozładunek na Rynku. Szczególnie podkreślono rolę Krakowa jako miejsca handlu tranzytowego ołowiem, miedzią, solą i suknem w XIV–XVI wieku przez wydzielenie odpowiednich miejsc na trasie zwiedzania do prezentacji tego tematu. Warto zwrócić uwagę, że miasto poświadczone było jako członek Hanzy – potężnego związku handlowego, po raz pierwszy w 1387 roku w recesie zjazdu w Malborku i pozostało nim blisko przez sto lat. Kraków nazywany był wówczas *ein Kupfer-Haus* (skład miedzi)[143].

W piwnicach Sukiennic, w ramach ekspozycji Koncepcji funkcjonalno-przestrzennej części IV Forum Polonorum – Rynek krakowski w dziejach narodu polskiego, zaplanowano tzw. kapsuły czasu, a w nich prezentację filmów fabularyzowanych dotyczących różnych aspektów życia na

[140] Zewnętrzną kwerendę dotyczącą ekspozycji zabytków ruchomych przeprowadził Dominik Lulewicz w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Konserwację zabytków metalowych z wykopalisk ze wschodniej części Rynku wykonywał od końca 2005 r. Dominik Dziadusz z Pracowni Konserwacji Muzealiów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Odnowiono około 700 metalowych zabytków, z czego większość stanowiły monety i biżuteria.

[141] Szerzej o źródłach archeologicznych zob.: Rębkowski M.: Czy archeolog odczytuje historię średniowiecza? Uwagi o znaczeniu źródeł archeologicznych. W: *Źródła historyczne wydobywane z ziemi*. Red. S. Suchodolski. Wrocław 2008, s. 11–31.

[142] Autorką koncepcji mapy interaktywnej jest Elżbieta Firlet. Wersję cyfrową map zagranicznego handlu Krakowa wykonał dr Szymon Kazusek.

[143] Zob. Wyrozumski J.: *Kraków a Hanza w wiekach średnich*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 1985, t. 683, z. 74, s. 57–66. Przedruk w: idem: *Cracovia mediaevalis*. Kraków 2010, s. 365–377.

Kadr z filmu Cracovia. Origo. *Kraków w pierwszej połowie XIII wieku – Wawel i podgrodzie (Okół); w głębi kościół Mariacki; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*

Rynku w wymiarze europejskim i lokalnym. Kolejno przygotowano do kapsuł czasu koncepcje tematów:
– Ingresy i triumfy. Rynek częścią *via regia*
– W służbie Ojczyzny. Rynek miejscem ważnych wydarzeń patriotycznych
– Hołdy. Rynek miejscem ważnych wydarzeń politycznych
– Wymiar sprawiedliwości. Rynek miejscem, gdzie wymierzano sprawiedliwość
– Zabawy i festyny. Rynek miejscem zabaw[144].

Szczególnie mocny nacisk Zespół MHK położył na komputerowe rekonstrukcje nieistniejących lub przebudowanych budowli rynkowych oraz na przygotowanie powiązanych tematycznie z nimi animacji komputerowych. Współpraca z archeologami i zespołem konsultantów umożliwiła stworzenie dużego programu rekonstrukcji 3D następujących obiektów:
– budowli sakralnych, kościołów: św. Wojciecha, św. Barbary i Mariackiego wraz z cmentarzami
– budynków administracji i sądownictwa: Ratusz, Dom Notariusza
– budowli handlowych: Kramy Bolesławowe (najstarsza śródrynkowa zabudowa handlowa), Sukiennice, Kramy Bogate, Mała Waga, Wielka Waga, budynek Smatruza, zespoły kramów drewnianych
– budowli mieszkalnych: wczesne wieże mieszkalne, kamienice mieszczańskie wraz z zabudową działek własnościowych oraz wytyczonymi pierwszymi kwartałami lokacyjnymi po 1257 roku; planowano przedstawić ewolucję zabudowy i późniejsze podziały własnościowe kamienic oraz parcel
– dróg, kanałów wodnych, studni, rząpi i innych obiektów infrastruktury komunikacyjnej i technicznej.

Wykonano modele cyfrowe:
– zabudowy pierzei rynkowych w drugiej połowie XV wieku (w sumie 12 bloków obejmujących kamienice frontowe wraz z zabudową działki i oficynami)
– wzorcowej kamienicy mieszczańskiej z fazy gotyckiej wraz z dyspozycją wnętrz i podziałem funkcyjnym pomieszczeń (budynek frontowy z przedprożem, zabudowa działki, oficyna tylna)
– Wagi Ołownej, drewnianej, z początku XIV wieku
– Wagi Wielkiej, murowanej, z połowy XV wieku
– Wagi Małej z połowy XV wieku
– Sukiennic drewnianych, z końca XIII wieku
– Sukiennic murowanych, z połowy XIV wieku
– Sukiennic z XV wieku
– Ratusza z początku XIV wieku
– Ratusza z połowy XV wieku
– Kramów Bolesławowych z drugiej połowy XIII wieku
– rozbudowanych Kramów Bolesławowych z połowy XIV wieku
– Kramów Bogatych z XV wieku
– średniowiecznych środków transportu (wozy, dwukółki, taczki).

Powyższe rekonstrukcje (poza dwiema – Małej Wagi i Sukiennic z XV wieku) powstały w Pracowni Dokumentacji Architektury i Zmian Urbanistycznych Miasta Krakowa w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa[145].

Dziełem syntetyzującym zagadnienia urbanistyczno-architektoniczne miał być film krótkometrażowy, wykonany w technice animacji komputerowej, łączący walor edukacyjny z wielkim panoramicznym widowiskiem. Tematem była-

[144] Pracownicy Muzeum Historycznego Miasta Krakowa: Michał Niezabitowski, Bartosz Ogórek, Łukasz Walas oraz Artur Wołoch (spoza Muzeum) przygotowali koncepcję scenariusza filmów.

[145] Cyfrowe modele na podstawie dostarczanych przez konsultantów materiałów wykonali Piotr Opaliński i Marcin Kowalski. Model Małej Wagi i Sukiennic z XV w. zrealizowali Mateusz Rudek i Maksymilian Kobiela na podstawie wiedzy konsultantów. Zob.: Opaliński P.: *Rekonstrukcja cyfrowa…* Tu też wymienieni są konsultanci.

Makieta kościoła św. Wojciecha według stanu z XII wieku wraz z otoczeniem i odtworzonym cmentarzem (skala 1:50); wykonał R. Gaweł, M. Czarnowicz; konsultacja naukowa E. Zaitz; fot. A. Janikowski; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

by historia przemian całego zespołu urbanistycznego Rynku krakowskiego, od Wielkiej Lokacji w 1257 roku po czasy współczesne. W południowo-wschodnim narożniku Forum multimedialnego przewidziano kameralną przestrzeń dla najmłodszych zwiedzających. Wyświetlany tu film miał w atrakcyjny dla młodego odbiorcy sposób pokazać zagadnienia przedstawiane na wystawie[146].

Odrębną kreację w konwencji impresji artystycznej zapowiadał film *Rzeka czasu*, z zaplanowanym miejscem prezentacji na wschodniej ścianie Forum multimedialnego. Przepływające przez pas modularnych ekranów obrazy miały przywołać minioną architekturę centrum Starego Miasta na tle wielkiej historii Krakowa. Tak niekonwencjonalnie potraktowana prezentacja mogłaby stworzyć niebanalną atmosferę miejsca nasyconego historycznym duchem dawnej stolicy Polski[147].

W ramach realizacji programu ekspozycyjnego dla Rynku Podziemnego powstał krótkometrażowy film *Cracovia. Origo* (Kraków. Początek), którego producentem jest Muzeum Historyczne Miasta Krakowa[148]. Obraz jest fabularyzowaną animacją filmową, zrealizowaną w technice cyfrowej[149]. Opowiada o początkach Krakowa, kształtowaniu się krakowskiego zespołu osadniczego na stożku Prądnika, między rozlewiskami Wisły. Scenariusz został oparty na kilku wybranych, dynamicznie zmieniających się scenach. Opowieść zaczyna się w 2010 roku na krakowskim Rynku. Dobiega końca budowa podziemnego muzeum. Bohater, współczesny turysta, zostaje przeniesiony w zamierzchłą przeszłość. Rozpoczyna się wirtualna podróż w czasie, od polowania paleolitycznych łowców mamutów 20 000 lat temu, do najazdu Mongołów w 1241 roku. Razem z bohaterem śnimy mit o początkach miasta, o legendarnym księciu Kraku, pogromcy smoka wawelskiego. Oglądamy wawelski gród, podgrodzie (Okół) i życie w miejscu, gdzie wytyczono później wielki lokacyjny rynek (scena handlowa, praca w warsztatach rzemieślniczych). Sfera *sacrum* (scena we wnętrzu kościoła św. Wojciecha) przeplata się z *profanum*, chrześcijańska duchowość z codziennymi potrzebami mieszkańców nadwiślańskiego podgrodzia. Egzystencja

[146] Zarys fabuły filmów przygotowali Marta Marek i Piotr Opaliński.

[147] Autorem pomysłu jest Piotr Opaliński.

[148] Film zrealizowały krakowskie studia NoLabel sp. z o.o. i MM Interactive. Reżyserem jest Piotr Szczepanowicz, autorem scenariusza Elżbieta Firlet, muzyki i udźwiękowienia Kamil Sajewicz. Z ramienia Muzeum uczestniczyli w produkcji, w zakresie wytycznych do realizacji scenariusza, dyrektor Michał Niezabitowski i Piotr Opaliński. Treść naukową filmu konsultowali krakowscy naukowcy reprezentujący różne dziedziny wiedzy: archeologię, historię, architekturę, geologię, archeobotanikę i archeozoologię, dostarczając odpowiednie materiały do jego realizacji. Produkcja trwała od grudnia 2008 do marca 2010 r.

[149] Prapremiera filmu odbyła się 14 maja 2010 r. w Pałacu Krzysztofory podczas VII Nocy Muzeów Krakowskich.

rozległego krakowskiego zespołu osadniczego zostaje zaburzona przez najazd mongolskich plemion w 1241 roku. W 1257 roku książę Bolesław Wstydliwy powołuje do życia na wiecu w Koperni nową gminę miejską na prawie magdeburskim, w obrębie krakowskiej aglomeracji osadniczej[150]. Na zgliszczach spalonej osady zostaje wytyczony jeden z największych rynków średniowiecznego świata.

Obok programu rekonstrukcji cyfrowej zabudowy Rynku, realizowano plan budowy makiet. Powstały fizyczne modele:
– kościoła św. Wojciecha według stanu z XII wieku wraz z otoczeniem i odtworzonym cmentarzem (w skali 1: 50)
– kramów drewnianych z pierwszej połowy XIV wieku (skala 1: 25)[151].

Jednym z ważnych tematów, które zamierzano podjąć na wystawie, była hydrotechnika i zaopatrzenie w wodę mieszkańców dawnego Krakowa. Z inicjatywy Muzeum Historycznego wykonano makietę działającego rurmusa (wieży ciśnień) w skali 1:5 z rząpiem oraz makietę zespołu zabudowań (w skali 1:100), mieszczących urządzenia hydrotechniczne rurmusa wraz z przyległym fragmentem murów miejskich, według stanu z około 1650 roku[152].

Zakodowana w zabytkach archeologicznych nieruchomych i ruchomych historia Rynku i miasta powinna być odczytana przy pomocy różnorodnych obiektów ekspozycyjnych, np. filmów fabularyzowanych, prezentacji interaktywnych, animacji 3D, makiet, rekonstrukcji warsztatów rzemieślniczych i składów towarów, map handlowych oraz odpowiednich opisów. Rynek krakowski jest miejscem nasyconym wieloma wartościami materialnymi, symbolicznymi i estetycznymi, jest centralną przestrzenią miasta o charakterystycznej strukturze, funkcji i symbolice, które powstawały od XIII do XX wieku. Dostarczanie wiedzy o jego przeszłości, źródłowej i zobiektywizowanej, wskazanie na jej społeczno-wychowawczy, edukacyjny i patriotyczny wymiar, powinno być jednym z istotnych celów realizowanych przez tę ekspozycję. Równocześnie wystawa w podziemiach Rynku winna dać nową szansę na twórczy, samodzielny, interaktywny kontakt zwiedzającego z minionym czasem w autentycznym miejscu historycznym, budując jego refleksyjny stosunek do współczesności i lat przyszłych.

Przedstawione powyżej w dużym skrócie kilkuletnie prace koncepcyjne i realizacyjne Muzeum Historycznego Miasta Krakowa przygotowały instytucję do „merytorycznego odbioru" powstałej podziemnej ekspozycji[153]. Podporządkowane zostały naczelnemu celowi, to jest ochronie odkrytego dziedzictwa kultury – zabytkom archeologicznym nieruchomym i ruchomym[154]. Wszystkie te obiekty staną się muzealiami, dobrem narodowym chronionym i udostępnianym, o szczególnej wartości historycznej, naukowej i artystycznej[155]. Według *Koncepcji MHK* nowa podziemna przestrzeń miasta powinna prezentować ważne dla człowieka wartości kulturalno-cywilizacyjne, budować realistyczny i symboliczny sens miejsca, stanowić łącznik między pamięcią historyczną, rzetelną wiedzą i wyobraźnią. Trasa turystyczna po podziemiach Rynku ma zbliżać zwiedzających do ukrytej przeszłości, ożywiać związane z nią emocje, historyczno-kulturowe konteksty. Prezentowane zabytki mogą stać się nośnikami symboli i znaczeń, określając tożsamość i funkcje Rynku krakowskiego oraz wskazując na historyczne wydarzenia związane z tą przestrzenią i życie społeczno-gospodarcze aglomeracji krakowskiej. Właśnie przekazanie uniwersalnych wartości centrum Krakowa, miejsca nasyconego historyczną i współczesną symboliką, zaprezentowanie jego ducha, zakładała *Koncepcja MHK* i scenariusz urządzenia ekspozycji w podziemiach Rynku, przygotowane przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.

[150] Wyrozumski J.: Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII wieku. W: *Kraków w chrześcijańskiej*…, s. 77.

[151] Makiety wykonali dr inż. arch. Robert Gaweł i Marcin Czarnowicz na podstawie konsultacji naukowej Emila Zaitza.

[152] Makietę wykonał dr inż. Robert Wierzbicki według własnego projektu, konsultował dr Robert Gaweł z Pracowni Modelarskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Przedsięwzięcie sfinansowało Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji SA w Krakowie. Rurmus położony był na zachód od bramy Sławkowskiej, przy murze obronnym miasta, od strony zewnętrznej. Na planie Krakowa z 1667 r. autorstwa zapewne Mikołaja Brożka, wykonanym na zlecenie krakowskiej Rady Miejskiej, oznaczono jego miejsce napisem „RVRMVS beł". Obiekty wodociągowe zniszczyli Szwedzi w 1655 r. Stoksik J.: Plan Krakowa, 1667. W: *Atlas historycznych miast polskich*. Red. nauk. Antoni Czacharowski. T. 5. *Małopolska*. Z. 1. *Kraków*. Red. Z. Noga. Kraków 2007, s. 40, plan nr 1.5.

[153] Otwarta 24 września 2010 r. ekspozycja – szlak turystyczny nie jest tematem niniejszego artykułu.

[154] Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 3 ust. 4 podaje definicję zabytku archeologicznego, którym jest „zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem". Uszczegółowienie tej definicji podaje art. 6 tejże ustawy, który wymienia różne kategorie zabytków archeologicznych. Szerzej: Zeidler K., Trzciński M.: *Wykład prawa dla archeologów*. Kraków 2009, s. 13–18. Zob. też: Zeidler K.: *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*. Sandomierz 2007.

[155] Pojęcie „muzealia" zostało zdefiniowane w art. 21 ust. 1 ustawy z 29 czerwca 2007 r. (o zmianie ustawy o muzeach z 21 listopada 1996 r.), który mówi, że „muzealiami są rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność muzeum i wpisane do inwentarza muzealiów. Muzealia stanowią dobro narodowe". Zob.: *Prawo muzeów*. Red. J. Włodarski, K. Seidler. Warszawa 2008, s. 23, 25, 215.

Underground Vaults in Main Market Square in Kraków – from Exploration to Tourist Trail

24 September 2010 saw the launch of the tourist trail in the vaults under Main Market Square (Rynek Główny) in Kraków. The user and administrator of the exposition is the Historical Museum of the City of Kraków. The process of developing the underground exhibition spanned nearly a decade, starting with the reconstruction of the damaged surface of the Square in the years 2002–2006.

In July 2008 the construction of the underground museum in Kraków's Main Market Square (i.e. the project called "Following the Traces of European Identity of Kraków: Underground Tourist Trail in Main Market Square") was included in the list of priority undertakings in the European Union that were recommended for subsidizing under Measure 6.4 "Investments in tourist products of a supra-regional range" in the Operational Programme "Innovative Economy" for the years 2007–2013. The value of the project quoted in the feasibility study drawn up for the purposes of its completion amounted to nearly 38 million PLN. In December 2009 the Municipal Commune of Kraków concluded a contract with the Polish Tourist Organization to partially fund the project. The Minister of Regional Development approved of a grant in the amount of over 16 million PLN from the EU funds for building a tourist trail under Main Market Square. The beneficiary of the project was the Municipal Commune of Kraków, while its implementing authority was the city's Public Utility and Transportation Infrastructure Administrator (Zarząd Infrastruktury Komunalnej i Transportu).

In the years 2005–2010 excavation works were carried out, and archaeological supervision maintained, in the eastern section of the Square. Their final outcome has been the development of a new underground museum in Kraków, based on an archaeological and architectural preservation site thereat. The exhibits include fragments of historical structures built in the Square, unearthed and unaltered soil profiles, historical routes, and other archaeological objects.

The preservation site presents in situ the relics of the following medieval commercial facilities:

1. The **earliest commercial structures** in Main Market Square in Kraków, the **Boleslaus' Stalls (**Kramy Bolesławowe), built in the second half of the 13th century and named after their most probable founder, Prince Boleslaus the Chaste.

2. The **Rich Stalls** (Kramy Bogate), erected in the late 14th century as a complex consisting of four structures (with 16 stalls in each of them) which took over the function of the oldest stalls from the 13th century.

3. The **Cloth Hall** (Sukiennice), built in the second half of the 14th century and expanded afterwards. The preservation site has been communicated with the vaults in the north-eastern section of the Cloth Hall, which had served as the medieval basement facilities of that structure. Fictionalized films about the history of Kraków are now screened in the vaults.

One of the sections of the preservation site introduces relics of the **pre-charter settlement** (dating back to the period spanning between the 12th and the first half of the 13th centuries), i.e. oaken ground beams of several framework structures from that time; the settlement was destroyed by the Mongols who raided it in 1241. Archaeologists have unearthed fragments of **cobbled streets** (from the late 13th and the early 14th centuries) built of calcareous stones bordered by wooden kerbs. **Soil profiles showing the historical layers** have been preserved as well. Stratification of the cultural levels retained within the site spans from the 11th to the early 19th centuries. The exhibits on display at the preservation site include several hundred movable artefacts found during the excavations in Main Market Square. The history of Kraków and its central plaza is introduced to the visitors through multimedia displays, three-dimensional animations, interactive presentations on diverse subjects, mock-ups (such as that of Kraków back in the 15th century), or reconstructions of medieval craftsmen's workshops.

A new museum has been set up underneath Main Market Square in Kraków, presenting the past of Kraków and its historical centre in a modern way with the use of advanced multimedia technologies. Covering the floor area of ca 3,000 square metres [0.74 acre], the new exhibition is the largest underground preservation site in Poland featuring medieval relics of brick and stone commercial facilities, and it ranks among the largest objects in its category in Europe.